

Toman Brod

Toman Brod

Praha

Česká republika

Rozhovor pořídila: Lenka Kopřivová

Období vzniku rozhovoru: únor – říjen 2005

Pan Toman Brod žije se svou paní v útulném a velmi vkusně zařízeném bytě nedaleko centra Prahy. Ve své pracovně, kde rozhovory vznikaly, má mnoho knih, většinou se jedná o literaturu historickou, pan Brod je totiž historik.

Při svém bádání věnoval pozornost zejména problematice československo-sovětských vztahů, československému odboji na Západě v období druhé světové války, holocaustu a druhé světové válce celkově.

Před nedávnem mu vyšla kniha, kterou on sám pokládá za své životní dílo: Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1948: československá cesta do sovětského područí. Pan Brod dokáže velmi zajímavě a poutavě vyprávět o svém životě.

Dělat s ním tento rozhovor bylo pro mne velkým potěšením.

- [Rodina](#)
- [Dětství](#)
- [Za války](#)
- [Po válce](#)
- [Po roce 1989](#)
- [Glosář](#)

• Rodina

Své prarodiče z otcovy strany jsem nikdy nepoznal. Zemřeli dříve, než jsem se narodil, a tak všechno, co o nich vím, vím jenom z vyprávění. Můj dědeček se jmenoval Alois Brod a narodil se pravděpodobně v první polovině devatenáctého století. Žil ve vesnici, která se nachází kousek od Čáslavi, jmenuje se Vrdy-Bučice, a měl tu obchod se smíšeným zbožím. Byl to určitě velmi velký obchod, snad největší v okolí. Dostalo se tu všechno. Látky, boty, nářadí, cukrovinky, potraviny. Za obchodem byly i stáje a patřilo k němu i mnoho polí, dědeček měl hodně zaměstnanců. Vlastně všechno, co o něm vím, vím od jedné z nich, od paní Anny Kopské, která později dělala kuchařku i u mých rodičů a po válce ještě žila u mě a starala se o mou dceru. Dědeček asi nebyl moc nábožensky založený, prý si nechával nosit šunku do koupelny, aby to babička neviděla, ta totiž byla ortodoxnější. Dědeček měl sourozence, bezpečně vím, že měl bratra Josefa, jehož potomci dodnes ještě žijí, někteří tady, někteří v Americe. Paní Kopská mi taky vyprávěla, že děda sedával před domem a v neděli, když chodily děti z kostela, tak jim rozdával cukrovinky. A říkával, podívejte se, jaké to je umouněné dítě, kdyby se umylo, jak by bylo krásné.

Babička se jmenovala Marie, rozená Friedländerová. Pocházela pravděpodobně taky z Bučic nebo odněkud z Čáslavska. Byla v domácnosti a její víra byla nejspíš pevnější než ta dědečkova, vařila košer, nejedla vepřové, ale jestli chodila do synagogy, to teda nevím. Pravděpodobně taky měla nějaké sourozence, ale o těch nic nevím.

Mateřský jazyk obou dvou byla němčina, ovšem oba mluvili se svými zaměstnanci velmi dobře česky. Měli asi čtyři nebo pět dětí, byla to později velmi rozvětvená rodina, na všechny si ale nepamatuji, protože s celou řadou z nich se potom otec už nestýkal. Synové se jmenovali Arnošt, to byl můj otec, Jindřich, ten žil později v Pardubicích a měl tam továrnu na plnicí pera, často nás navštěvoval, pak Alfréd, který byl duševně nemocný a zemřel v Bohnicích. Otec měl ještě sestru, ale s tou se nestýkal, já sám jsem ji poznal až v Terezíně. Jemnovala se Hermína.

Moji prarodiče z otcovy strany zemřeli někdy ve dvacátých letech ještě před tím, než jsem se narodil. Otec potom převzal jejich obchod, nějakou dobu v něm společně s mojí matkou hospodařili, pak ho ale prodal a přestěhovali se do Prahy. Já jsem se byl ve Vrdech-Bučicích podívat po válce, a to tam ten obchod ještě byl, dokonce tam byl ještě vidět nápis Alois Brod, teď už je to samozřejmě předělané.

Můj otec se jmenoval Arnošt Brod a narodil se 28.listopadu 1878 ve Vrdech-Bučicích. Myslím, že jeho mateřským jazykem byla ještě němčina, ale mluvil bez problému česky. Až do konce svého života psal kurentem, tím ostrým německým písmem, takže i když psal český dopis, měl ostré hrany, nedělal obloučky. Z toho soudím, že chodil do německých škol, koneckonců to tehdy bylo obvyklé. Určitě měl jenom střední školu, titul neměl. S jeho náboženským založením to asi moc slavné nebylo. Kdyby ano, vedl by nás k tomu, což se ale nedělo. V armádě nikdy nebyl, nemusel narukovat ani za první světové války a nejspíš to bylo proto, že byl válečně důležitý, protože pracoval v zásobování. Když se otec odstěhoval do Prahy, bylo to někdy v druhé polovině dvacátých let, stal se velkoobchodníkem s obilím. Prodával a kupoval od sedláků obilí a v Praze na burze je prodával. Čas od času, asi jednou týdně, jezdil s takovou velkou nákupní taškou služebně do Čáslavi. Sedláci mu vozili vajíčka, máslo, různou zeleninu...

O prarodičích z matčiny strany toho také moc nevím. Dědečka [Eduard Pick] jsem ani nepoznal, zemřel dřív, než jsem se narodil, taky to bylo někdy ve dvacátých letech, babičku [Anna Picková, rod. Kern] si z dětství matně pamatuji, zemřela, když mi byly tři roky. Ve svém dětství jsem se o ně moc nezajímal, a když jsem se zajímat začal, nebyl tu už nikdo, kdo by mi o nich mohl něco říct. Víím, že otec mé matky se jmenoval Eduard Pick. Oženil se s Annou Pickovou, rozenou Kernovou, a bydleli v Ledči nad Sázavou, kde měli pilu, takže to byli takoví průmyslníci, řekněme. Pravděpodobně také mluvili německy. Měli několik dětí, syny Jindřicha, Karla, Jiřího, dcery Olgu, to byla moje matka, Štefu a Annu. Synové po smrti otce pilu převzali a dále společně pokračovali v podnikání ve dřevě, podnikali v Praze a okolí a jejich pila byla, myslím, v Satalicích. Aby se snadněji integrovali do české společnosti, změnili si jméno, stali se z nich Petrovští. To bylo někdy po první světové válce.

Nejstarší bratr se jmenoval Karel. Vzal si za ženu křesťanku, to byla taková modedama. Za války zůstal v Praze, protože nějak docílil, že byl prohlášený za nemanželské dítě, nějakým podvodem dostal jiný rodný list, takže nebyl považován za žida, a po Únoru 1948 se odstěhoval do Brazílie.

Jiří Petrovský se narodil roku 1897, byl tedy o sedm let mladší než moje matka. Dvakrát byl ženatý. Se svou první ženou se nejspíš seznámil v Itálii, kde byl za první světové války na frontě, byla to Italka, ale bohužel zemřela. Jeho druhá žena se jmenovala Anna a narodila se roku 1907. Z prvního manželství měl dceru Věru, která byla za války tady, nebyla brána jako židovka, takže válku přežila a zemřela po ní na leukémii. Se svou druhou manželkou, která už byla židovka, měl strýc malého synáčka Ivoška, který se narodil roku 1935. Tihle všichni byli transportováni do Lodže, kde jejich stopy na podzim 1941 končí.

Jindřich Petrovský se narodil roku 1891. Jeho manželka se jmenovala Růžena a měli spolu dvě děti, Evu a Márii. Byla to také bohatší rodina, vlastnili v Praze nějaké domy, později jsme dokonce u nich bydleli. Jindřich Petrovský válku nepřežil, ostatní z jeho rodiny ano.

Anna Ungerová-Picková se vdala a žila ve Vídni. Měla syna Ottu, který se poté, když ona ve dvacátých letech zemřela, vrátil zpět do Prahy. Na toho si velmi dobře pamatuji, stýkali jsme se často, například za námi jezdil na letní byt. Později byl také v Terezíně a Osvětimi, přežil a po válce se oženil se svou křesťanskou přítelkyní. Otto byl takový milý člověk, měl povahu velmi podobnou povaze mé matce. Zemřel v roce 1984.

Štefa Picková, matčina poslední sestra, se narodila roku 1886 a byla duševně postižená. Zemřela roku 1944 v Rize.

Má matka se jmenovala Olga Brodová, za svobodna Picková. Narodila se 29. ledna 1890 v Ledči nad Sázavou. Jejím mateřským jazykem byla myslím také němčina, ale mluvila perfektně česky, písmo měla taky zřetelné. Když mluvila, stejně jako když psala dopisy, přecházela plynule z jednoho jazyka do druhého. Obě řeči byly tenkrát naprosto běžné. Bohužel, o mládí rodičů toho moc nevím, narodil jsem se velmi pozdě a když jsem byl dítě, o takové věci jsem se nezajímal.

Nevím, kdy a kde se moji rodiče potkali, ale svatbu měli v červenci roku 1912, brali se v Bučicích, oddával je rabín. Má matka pak také pomáhala v obchodě. Ve dvacátých letech se přestěhovali do Prahy. Nebyli jsme žádní boháči, ale bydleli jsme v pěkném domě na nábřeží, řekl bych, že jsme byli taková dobře situovaná střední třída. Rodiče na děti dlouho čekali. Byli spolu už patnáct let, když se narodil v roce 1927 můj bratr Hanuš. Tehdy už vůbec nedoufali, že by mohli mít rodinu. Otec taky už chtěl jít do penze, ale když se narodily děti, musel znovu obnovit své podnikání, aby bylo z čeho domácnost živit. Myslím, že matce se podařilo otěhotnět, když byli na dovolené v Itálii v Benátkách, že tam nějak příznivě na ni působilo místní klima. Můj bratr Hanuš se tedy narodil roku 1927 a já dva roky po něm, 18. ledna 1929.

Můj otec byl člověk takového konzervativního ražení, který byl samozřejmě šťasten, že má syny, protože ve svém věku už nedoufal, že bude vůbec nějaké potomky mít. Takže byl velmi hrdý, staral se o nás, dával nám přesné příkazy, co smíme a co nesmíme dělat. Kontroloval, kdy chodíme spát, kontroloval, jak se koupeme. Pokud měl čas, velmi se o svou rodinu staral. Bohužel času měl velmi málo, v podstatě to už byl starý člověk. Když v šedesáti letech zemřel, všichni říkali, že už to byl starý pán, že už se jeho věk naplnil. To je dneska nesmysl, šedesátiletí lidé jsou v podstatě velmi činní, ale jak říkám, už když mu bylo padesát, chtěl jít do penze a nešel jenom proto, že jsme se mu narodili my. Já ho mám v paměti jako člověka, který se samozřejmě sice snažil si s námi nějak hrát, ale myslím, že už ve svém věku dětem moc nerozuměl.

Má matka byla povahově naprosto klidná žena, kterou nerozházelo vůbec nic. Děti mohly dovádět a křičet a ona seděla po obědě u stolu a loupala oříšky. A děti mohly zbořit dům, respektive halu, nábytek, a jí se to nedotklo. Ovšem, samozřejmě, otec byl poněkud nervózní, prudší. Když se rodiče hádali, tak hlavně německy, abychom jim nerozuměli. Ale my jsme jim potom už stejně rozuměli. Matku mám v paměti jako mírnou, laskavou ženu. Jako pubertální kluk jsem se k ní vždycky nechoval hezky, to samozřejmě je taky pravda, ale ona se pak ukázala, to už je další historie, být velmi statečnou ženou. I když nikdy nepracovala, tak v těch hrozných podmínkách Terezína, které musela zažít, se ukázala jako žena velmi adaptabilní, pracovala jako ošetřovatelka mentálně a fyzicky postižených dětí.

Má matka byla vášnivá hráčka karet. Měla spousty kamarádek, které, stejně jako ona, hrály bridž. Byla to taková společnost, která chodila k ní, nebo zase ona chodila s nimi do kaváren, protože se hrálo většinou v kavárnách. Tato společnost žen se u nás scházela na různé čajové dýchánky, odpoledne, hovořilo se o nejrůznějších ženských záležitostech. Některá z těchto dam mluvila česky, některá německy, a plynule se přecházelo z jednoho jazyka do druhého. S některými těmito jejími přítelkyněmi, které měly děti, jsme jezdili společně na letní byt, jak se tehdy říkalo prázdninám. Je zajímavé, že to všechno byly asimilované židovské rodiny. Opravdu, naši rodinní přátelé byli zase jen židé.

Moc jsme se nestýkali se sourozenci naší matky a jejich rodinami. Věděli jsme o sobě, to ano, ale oni spíš byli taková honorace, pohybovali se v jiných společenských kruzích. Vlastnili domy, byli členy autoklubu, jezdili na koních... Naproti tomu bratr mého otce Jindřich nás navštěvoval často. Jeho manželka Berta byla také židovka, adoptovali spolu dceru. Strýc měl továrnu v Pardubicích na plnicí pera, která ovšem moc neprosperovala, a tak si vždycky chodil půjčovat peníze od mého otce. Byl to člověk velmi laskavý, kterého jsme si vždycky vážili a milovali, byl mladší než otec, tak se k nám i jinak choval. Když otec zemřel, bydleli jsme blízko sebe na Starém Městě, pravidelně jsme s ním chodili v neděli na procházky, ukazoval nám pražské pamětihodnosti. Strýc Jindřich zahynul i s tetou Bertou v Osvětimi, jejich dcera snad ale ani v koncentračním táboře nebyla a později emigrovala do Austrálie.

• Dětství

Můj bratr Hanuš byl o dva roky starší než já, narodil se roku 1927. Povahu měl určitě lepší, poněvadž já byl vzteklé, protivné dítě, neuměl jsem prohrávat, ještě dnes, když prohrají v šachách, tak mě to mrzí, ale když jsem v té době třeba prohrál v nějakých dětských sportovních kláních, to jsem byl opravdu velmi nepříjemné dítě. Kdežto on byl rozvážný, všemožně mě uklidňoval, že je to jenom hra, a tak mě po čase zlost zase přešla. Hanuš byl, myslím si, ten přemýšlivý, vědecký typ. Tady mám jeden jeho sešit se slohovými cvičeními, které psal, když mu bylo patnáct let. Jsou to takové filosofické, esejistické úvahy. Už tehdy bylo vidět, že je člověk přemýšlivý, že se zajímá o budoucnost. Například tu píše: „O svém životě bych rád jen napsal, že jsem se narodil... ostatní data jsou mi bohužel neznáma, že nevím, kdy a kde zemru, jaké zajímavé příhody ještě zažiji. (Hanuš už moc zajímavých příhod nezažil.) Navrhoval bych, aby mi byl uložen za určitý počet let znovu tento úkol, tehdy toho budu moci napsat více, máje za sebou větší část života a tím i větší počet zajímavých zážitků.“ Už jako chlapec se zajímal o politiku a politicko-historické věci, myslím si, že v tomto ohledu byl na svůj věk dost vážný, a také v tomto ohledu dost převyšoval ostatní chlapce svými zájmy a svými vědomostmi. Potom, za války, když mu bylo šestnáct, sedmnáct let,

byl snad v Terezíně zapojen do nějaké komunistické buňky.

Jinak jsme byli, myslím, s bratrem taková normální dvojice. Někdy jsme se prali jako koně, ostatně jako každý sourozenci se někdy perou nebo si dělají naschvály. Ale taky jsme samozřejmě spolu hráli ping-pong, fotbal, chodili v létě plavat, bruslili jsme, opravdu myslím, že jsme byli normální dvojice. Ani jsme se moc nemilovali, ani jsme se nenáviděli. Samozřejmě, v dětství je to jiný vztah než v dospělosti, tak možná by se ten vztah změnil. Já jsem tenkrát na Hanuše žárlil, on byl starší, silnější, a tak jsem se mu snažil vyrovnat. Měli jsme společné kamarády a tak dále.

Nedílným členem naší rodiny byla dozajista i Anna Kopská, naše kuchařka. Ančí se narodila roku 1892 ve Vrdech-Bučicích, a když jí bylo šestnáct let, nastoupila do služby k mému dědečkovi. Potom pracovala i u mých rodičů, po válce se starala o mě a o mou rodinu. Za první republiky to tak fungovalo, že každá středně situovaná rodina, jako byla i ta naše, měla vychovatelku a kuchařku. My jsme měli na naší Ančí obzvlášť štěstí. Nejenom kvůli tomu, jaká to byla vynikající kuchařka, ale i pro její nesmírnou obětavost a dobrosrdečnost, která nám velmi pomohla v době války. Paní Kopská byla vdova. Její manželství je takovou záhadou, zřejmě byla vdaná jen velmi krátce, její muž byl nějaký kočí a zemřel na tuberkulózu. Ančí o tom nikdy nemluvila. Měla ale syna Pepka, který se jí narodil asi v osmnácti, určitě ještě za Rakouska [Rakúsko-Uhorská Monarchie]. Když v polovině šedesátých let zemřel, měl něco přes padesát. Kde byl vychováván, to nevím, poprvé jsem ho viděl už jako dospělého muže po návratu z vojny. Jednou ráno k nám přišel cizí člověk, já byl zrovna doma, a najednou slyším paní Kopskou, jak se s ním vítá. Pepek se poté oženil, měl dítě a žil se svou rodinou ve Žlebech u Čáslavi, kde si postavily domek. Paní Kopská mu s tím asi finančně hodně pomohla, proto se jí moc nelíbilo, že se Pepek po několika letech rozvedl, dům nechal ženě a odešel do Prahy. Ale na dům ve Žlebech si dodnes velmi dobře pamatuji, jezdili jsme tam na prázdniny, zde jsme se dozvěděli, že zemřel otec. Před několika lety jsem se byl ve Žlebech podívat a dokonce jsem se ještě setkal s Pepkovou bývalou ženou. Tenkrát to byla mladá, krásná žena, teď vyšla stará, shrbená paní. Zajímavé bylo naše setkání po letech. Pepek v Praze pracoval v nějaké továrně a když jsem odjeli do Terezína, staral se se svou matkou o náš byt.

Z toho, co nám Ančí vařila, například nikdy nezapomenu na její borůvkové knedlíky. Ty už dnes nikdo neudělá. Byly to velké knedlíky z nejspíš tvarohového těsta, které měly velice tenkou slupku, bylo umění je udělat tak, aby se slupka neprotrhla. Další pochoutkou pro mě byla její svíčková, také naprosto jedinečná. A její vánočky, to snad dnes už ani neexistuje. Možná, že to nebyl jenom její recept, ale obecně vánočkám, jaké se vyráběly před válkou, se dnes už nic nevyrovná. Měly nepopsatelnou chuť a nepopsatelnou vůni. Když se rozlomily, těsto dělalo takové jehličky. A byly v nich rozinky a mandle a samé dobroty. Tak to byla báječná věc. Rajská omáčka! U nás se dělala rajská omáčka s rýží, ale Kája Mařík, hrdina mého dětství, jedl rajskou omáčku s knedlíkem, tak jsem požadoval, aby mi ji dělala také s knedlíkem. Její houskové knedlíky byly naprosto vynikající. Co jsem naopak moc nejedl, byla krupicová kaše. Ta mi začala chutnat až v Terezíně, pochopitelně, ale po válce už mi zase nechutnala. A tak mě má vnučka, která ji má naopak velmi ráda, při snídani zlobí ,abych si s ní dal kaši. Také jsem nejedl ryby, neměl jsem rád ty kosti v nich, třeba o Vánocích jsem si dával místo nich vždycky řízek. Paní Kopská dělala vynikající řízky. Samozřejmě, ne každý den jsme jedli maso, vařila se také obyčejná jídla, jako například špenát s bramborem a vajíčkem, semlbába. Bramborový salát! Ten taky teď už nikdo nedokáže, ona ho dělala s vlastnoručně vyrobenou olejovou majonézou, přidával se do něj i salám nebo šunka. A další věci, jenom dobroty. Já jsem rád okouněl v kuchyni, když Ančí něco vařila, a vždycky jsem tam něco ulízl. Třeba takové

to sladké těsto, co se dalo nahmátnout prstem a jíst i syrové... Výborné mramorové bábovky dělala Ančí!

Já byl nervózní dítě, takže jsem ráno, než jsem šel do školy, moc nejedl, snad jen nějakou bílou kávu nebo čaj jsem vypil. Svačinu jsem dostal do školy a snědl jsem ji až tak někdy kolem desáté hodiny, až můj žaludek začal pracovat. Takže celá rodina jsme určitě spolu nesnídali, vždyť matka taky ještě většinou spala, když jsme odcházeli do školy. Obědvali jsme ale společně, otec, pokud byl tedy doma, matka vždycky. A to už byl určitý obřad. Jedli jsme v jídelně, která byla slavnostně prostřená, paní Kopská přinesla na stůl... Paní Kopská ale, a myslím, že ani vychovatelka, s námi nejedly, jedly v kuchyni. Byl to takový určitý odstup, který byl dodržován, dále se projevoval například tím, že matka i otec paní Kopskou oslovovali Anna, ona je milostpaní a pane. Vykali si. My jsme Ančí tykali a byla to pro nás Ančí.

Otec prakticky doma nebyl, takže hlavou domácnosti byla matka. Matka nikdy nevařila, to se pro dobře situovanou ženu nehodilo, ale chodila třeba nakupovat. Nákupy obstarávala sama, taky to nebyl žádný problém, nenosila žádné rance, třeba jen v obchodě vybrala zboží, zaplatila a oni to pak donesli do bytu. Nakonec, přímo v domě jsme měli lahůdkáře, kde se dalo nakoupit. Matka také pečovala o finance, vedla účetnictví.

Naše rodina byla do velké míry asimilovaná. Prakticky jsme vůbec nic o nějakém židovství nevěděli. Byl jsem sice obřezaný od dětství, ale to je tak všechno. Synagogu jsem za celou první republiku [1](#) nenavštívil, o židovství jsem se dozvěděl teprve v osmatřicátém roce, když začala různá protizhkovská opatření [2](#) a kdy už byl rozdíl mezi křesťany a židy. Rodiče snad proto, že měli své zkušenosti z hilsneriády [3](#), nám říkali: radši se hlas spíš k národu českému, to budeš v určité ochraně, ale žid vždycky bude mít potíže. Asi proto. Já nevím, já jsem s nimi o tom nikdy nemluvil, neměl jsem na to čas, protože všichni zahynuli dřív, než jsem nabral rozum.

Praha mého dětství, to bylo idylické město. Tehdy sice už v Praze jezdila auta, ale co to bylo, přejelo několik aut. Za mě jezdili ještě koně! Pamatuji si pivovarské koně, uhlířské koně, poštovní koně, Praha vlastně byla taková vesnice, kde se dalo normálně chodit po ulici a nebyl žádný problém ji přejít, i když už tehdy se říkalo, že Praha je zahlcená, ale to kdyby viděli, jak vypadá dneska... My jsme bydleli na Palackého nábřeží, to je mezi Palackého a Jiráskovým mostem, dnes je na tom nábřeží Tančíkův dům. Měli jsme krásný pětipokojový byt ve druhém patře takového měšťanského domu z konce devatenáctého století, který tam ještě dneska stojí. V našem bytě byl dětský pokoj, pak po pravé straně byla kuchyně, po levé straně ložnice rodičů, dále jídelna, takzvaný panský pokoj, kde se přijímali hosti, a poslední pokoj byla kancelář, kde měl své sídlo můj otec, vyřizoval zde své obchodní záležitosti. Náš byt měl krásný balkón s výhledem na Vltavu a na Hradčany. Prostě byl to byt krásný, přívětivý, vlídný, na tehdejší dobu i velmi dobře zařízený. Sice ne nijak přepychově, ale přeci jen velmi dobře, pohodlně.

Já a bratr jsme měli pokoj společně. Zde měl každý svou postel, naše vychovatelka spala v pokoji vedle nás. Zde jsme si hráli, měli své hračky, četli jsme si... Jinak jsme po bytě moc nechodili. Do jídelny, do koupelny to ano, samozřejmě, do panského pokoje jenom, když tam byla nějaká návštěva, ale jinak jsme pobývali v našem pokoji, kde bylo teplo a kde byl náš svět.

Když jsem měl čas, a času jsem užíval dost hojně, stál jsem u okna a pozoroval život na Vltavě. Pluly tam ještě vory, ale také už i parníky. Na dohled jsem měl dva přístavy, jeden byl hned pod našimi okny, druhý u Jiráskova mostu. A taková moje dětská zábava byla parníky pozorovat,

vždycky jsem doufal, že parník, který tam přijede, zakotví u toho mého přístavu. V zimě Vltava zamrzala, bylo na ní kluziště a my jsme tam chodili bruslit, taky jsme po ní chodili na procházky, jezdili jsme třeba na sáňkách až k Vyšehradu. No a pak samozřejmě byl sníh, v zimě bylo v Praze plno sněhu, Praha byla každou zimu zasněžená a byl to opravdu sníh, ne bláto, jako to je dneska. Takže to byla taky určitá romance, určitá idylka. Jinak Praha, poutě, no to byla obrovská záležitost tehdy, tenkrát byly ještě takové ty české poutě. Bylo jich v Praze víc, ale pro mě byly hlavní dvě. Konaly se na Karlově náměstí dvakrát do roka, jednou vánoční pouť, jednou josefská pouť. Byly tu všelijaké atrakce, kolotoče a kouzelníci a polomuž a položena, zvířata, nějaké opičky, střelnice no a samozřejmě všelijaké dobroty, zejména to, co jsme měli z domu přísně zakázáno. Nesměli jsme například jíst špekáčky, kdyby otec viděl, jak je jíme, tak by ho ranila mrtvice, ale to byla naše největší pochoutka, koupit si tam za padesát halířů toho buřta. Někaké kapesné jsme dostávali, vždycky, když přišel někdo známý, hlavně strýček Jindřich půjčit si od otce peníze, tak když je dostal, nějakou tu korunu nám dal. Koruna představovala tenkrát obrovské bohatství, tehdy třeba pět halířů stál takový gumový had, který se dal žvýkat, a deset halířů nějaký bonbón, a padesát halířů stál ten buřtík, to jsme ani nevěděli, co s takovou korunou dělat, za co ji vydat. Nebo taková tu lepená vata, hnusná, to všechno byly naše pochoutky. Kolem parku, co je na Karlově náměstí, stály boudy s atrakcemi a nálada byla ohromná, všude hrála hudba, byly tam svíčky a voněly františky... Taky mi moc chutnaly pečené kaštiny, venku vždycky stály báby, které měly takové lokomobily, kulaté pece s komínem, ze kterých se kouřilo, uvnitř na otočném roštu se pekly kaštiny a báby je prodávaly za korunu do sáčku. Kaštiny si teď koupím snad jen když jedu do Vídně, tam asi mají ještě ty staré receptury, jinak ne.

A taky mi chutnala šlehačka a zmrzlina, to jsem mohl jíst třeba k snídani, k obědu i k večeři. Nesměli jsme ale chodit jen tak k nějakému stánku, to otec prvně schválil nějakého cukráře a pak jsme u něj mohli nakupovat. Zmrzlina byla za padesát halířů do kornoutku. Milovali jsme ovoce, melouny, mandarinky, pomeranče, banány, to všechno bylo tenkrát samozřejmě k dostání. Nebyli jsme ale nějaká rozmařilá rodina. Sice jsme byli dobře situovaní, to ano, peněz určitě nechybělo, ale že by se rozhazovaly, to teda ne. Když jsme dostali padesát halířů na pouť, byli jsme šťastní. Naše vychovatelka určitě musela vyúčtovat každou korunu, kterou za nás zaplatila. Peníze tedy byly vzácné, taky jsme k nim měli úctu, vždyť jsme je prakticky do ruky nedostali. Všecko, co jsem potřebovali, nám někdo koupil, tak snad jedině když přijel strýček, dostali jsme nějakou korunu, ale jinak ne.

Byl jsem vášnivý sběratel vojáčeků, tehdy byly v módě takoví ti sádroví vojáčci, měl jsem jich celou armádu. Jeden byl v hračkářství za dvě, za tři koruny, tak když jsem si šetřil, vydělal nějakou tu korunu, mohl jsem si za to v hračkářství koupit vojáčka. Vojáčci taky byli ten nejlepší dárek, jaký jsem mohl dostat.

Jak bylo ostatně tehdy zvykem, i v naší rodině jsme měli vychovatelku. Tehdy to bylo tak zařízené, že se děti daly na starost vychovatelce a ta pečovala o jejich dobré chování, vodila je do školy a vodila je ze školy, chodila s nimi na hřiště a na vycházky. Vychovatele jsme měli několik, ne každá u nás vydržela, a taky ne s každou jsme vydrželi my. Všechny byly křesťanky, říkali jsme jim slečno, tak už ani nevím, jak se všechny jmenovaly. Ta první se vdala a proto odešla. Dál jsme měli takovou zdatnou paní, jmenovala se Krajcová, byla hodně sportovně založená. Také odešla, rodiče s ní nebyli spokojeni. A pak jsme měli jednu, to už jsme byli větší chlapci, takoví devítiletí, desítiletí, a ta byla Němka. Snažila se nás naučit německy, což jsme my ovšem odmítali, protože němčina

byla řečí našeho nepřítele, styděli jsme se za to, když na nás německy mluvila, zakazovali jsme jí, aby nás před kamarády, německy oslovovala. Myslím, že tahle vychovatelka odešla, když byl Mnichov [4](#). S vychovatelkami jsme chodili na procházky, do divadel, hráli jsme různé hry... No rozuměli jsme si celkem, hlavně když na nás nemluvily před chlapci německy. Měli jsme asi pět vychovatelek, ale tyto služby skončily v devětatřicátém roce poté, co zemřel otec. Už na to nebyly peníze, matka udržovala menší domácnost, také jsme se rozloučili s tím krásným bytem.

Velmi pěkně se o nás starala i Ančí Kopská. Nejen, že uvařila, upekla, co jsme chtěli, ale třeba jsem k ní mohl přijít, zaklepat a říct: Heleď, já bych chtěl, kdybys byla tak hodná, abys mi přečetla kousek z Boženy Němcové. Tak Ančí šla, když měla čas, a přečetla mi ho. Jestli ona sama nějak více četla, když měla volno, to nevím. Vlastně si skoro vůbec nepamatuji, co dělala, když měla volno. Já jsem do kuchyně chodil tak za jídlem, jinak jsem byl v dětském pokoji. Štrikovala, to ano, hodně, možná šla někdy do kina, ale jinak nevím.

Naše škola byla v Pštrossově ulici, v budově, kde byla v roce 1890 založena Minerva Elišky Krásnohorské, první české gymnázium, kde mohly studovat dívky. Za nás zde už ovšem byla chlapecká škola. Děti se tenkrát totiž vychovávaly odděleně, školy nebyly koedukační, jako je tomu teď. A i v jiném ohledu byla tehdejší škola naprosto odlišná od té současné. Zaprvé tam vládla naprosto přirozená a dodržovaná autorita a kázeň, byl tam takový pořádek, že si to dnešní děti ani nedovedou představit. Mám dojem, že dnešní učitelé jsou spíše krotitelé, než aby byli vychovatelé. Tehdy co řekl učitel, to platilo. Pan učitel to řekl, tak já to musím takhle udělat. Samozřejmě, že tehdy už byly i ženy učitelky. Myslím ale, že to všechno byly ženy svobodné, že nesměly být vdané. Prostě neměly mít jiné povinnosti, aby jim jejich vlastní děti nezanepřázdňovaly výuku.

Ve škole mě bavilo třeba kreslení nebo nějaké slohové cvičení. Myslím, že mě škola bavila jako taková. Byla to povinnost, kterou jsem tak nějak chápal. Samozřejmě, že jsem byl rád, když někdy odpadla, jako každé dítě je rádo, ale že by pro mě byl nějaký šok chodit do školy, to rozhodně ne. Naopak jsme se po prázdninách vždycky těšili, že se zase do ní vrátíme, že tam zas budou kluci, se kterými jsme se bavili minulý rok, že třeba přijdou nějakí noví... Učitelé nás oslovovali příjmením. Jakmile jsem přišel v první třídě do školy, tak jsem byl Brod a když někoho pojmenoval pan učitel křestním jménem, bylo to vyznamenání. To byl miláček, tomu mohl potom říct Jarouši nebo Karlíčku, ale jinak to neexistovalo... A my jsme dotyčnému samozřejmě záviděli. Školu jsme měli sice rádi, ale taky jsme rádi byli nemocní. Jednak právě proto, že jsme do školy nemuseli, ale také proto, že matka, vychovatelka a Ančí nám poskytovaly velmi vzácnou péči.

Vzpomínám si, že byl jakýsi rozdíl mezi lépe a hůře situovanými chlapci, to ano, ovšem nebylo to v tom, že bychom se spolu nekamarádili, že bychom spolu nehráli fotbal, když se však slavily narozeniny, vždycky jsme se scházeli spíše s ostatními z takové té střední vrstvy. Takže určitý třídní aspekt tu byl. Na druhou stranu učitel nám říkal: heleďte se, tady máme nějaké chudé děti, tak přineste třeba, kdo můžete, na Vánoce šaty nebo boty, které nepotřebujete, hračky, které nepotřebujete, a rozdáme to těm chudším dětem. Nebo taky vím, že když odešel otec nějakého chlapce do Španělska bojovat za španělskou republiku [5](#), tak učitel řekl: tady tenhle chlapec teď nemá otce, tak když jste z takzvaných lepších rodin, tak si ho vždycky jednou týdně vezměte domů na oběd. Tak vím, že k nám chodil jeden chlapec někdy na oběd. Jak říkám, když uměl hrát fotbal, tak byl prostě náš kamarád, a na to, jestli byl chudý nebo bohatý, se nebral žádný ohled.

A samozřejmě, že jsme byli také velcí sportovci, ohromně jsme se zajímali o fotbal, teda aspoň já a můj bratr. Aktivně fotbal jsme taky hráli, ale spíš nadšeně než dobře, fandili jsme Spartě [16. listopadu 1893 byl založen klub Sparta Praha. Památkou na první velmi slavné období klubové historie jsou především dvě výhry ve Středoevropském poháru, který měl ve dvacátých a třicátých let obdobný význam, jako dnes Liga mistrů. Sparta povětšinou spolu se Slavií vždy tvořila základ národního týmu a její hráči proto nechyběli u největších úspěchů československé i české reprezentace – pozn. red.] a Slávii [dne 21. ledna 1896 na Valné hromadě klubu Slavie Praha se ustavuje odbor fotbalový. První mezinárodní zápas hraje Slavia již na Letné dne 8. ledna 1899 proti Berlínu s výsledkem 0:0. Do vypuknutí I. světové války je nutné zaznamenat, že Slavia vyhrála Pohár dobročinnosti - Charity Cup v letech 1906, 1910, 1911 a 1912. Toto velmi silné mužstvo vyhrává československou ligu v letech 1930, 1933, 1934 a Pohár středočeské župy v letech 1922, 1926, 1927, 1928, 1930 a 1932. V následném období vyhrává Slavia ligu v letech 1935 a 1937 a Pohár v roce 1935 – pozn. red.], sledovali jsme jejich výsledky, a to byla událost, když na mistrovství světa v třicátém čtvrtém roce (1934) v Itálii se naši fotbalisté dostali až do finále [rok 1934 přináší československému fotbalu veliký úspěch na mistrovství světa v Itálii, kde ČSR ve finále prohrává s domácími 2:1 – pozn. red.], kde prohráli, ovšem to nebylo moc regulérní, pak byli v Praze vítáni jako hrdinové, přijeli v otevřeném autokaru a všichni je zasypávali květinami, taky jsem byl u toho. Fotbalisté té doby nebyli gladiátoři, milionoví otroci, kteří se nechávají prodávat za miliony tam a zase zpátky, byli to lidé, kteří hráli skutečně pro prestiž a s nadšením, pro lásku k věci. S vlastenectvím. Pro ně byla opravdu hrdost reprezentovat Československo na mezinárodním poli. Vlastenectví tehdy nebyla fráze, byl to skutečně hluboký cit.

Já jsem byl Sparťan, Hanuš fandil Slávii. Dokonce otec, ještě než zemřel, koupil bratrovi slavistický a mě spartánský dres. Znal jsem celou sestavu Sparty, měl jsem ji navěšenou nad postýlkou a vždycky v pondělí ke mně přišel pan učitel Pokorný, to byl takový starší pán s brejličkami, a řekl: Brode, jak jste dopadli v neděli? Tak jsem hlásil: pane učiteli, prosím, vyhráli jsme. My, my jako. Tak vy jste vyhráli? Tak to je ohromná zpráva. No a já mu referoval, jak jsme teda vyhráli.

Také jsme hodně četli. S bratrem jsme se prali o knížky. Četli jsme samozřejmě mayovky [Karl May], Robinsona, Tarzana, Káju Maříka, všechny foglarovky... já hltal knížky. A prali jsme se, kdo tu knížku dřív přečte. Knihy jsme dostávali na narozeniny a na Vánoce, to není jako dneska, že pokud dítě něco chce, tak to hned dostane.

Tehdy se kupovaly dárky jenom na Vánoce a na narozeniny. Později jsem si je mohl koupit i z vydělaných peněz. Má matka také četla hodně. Otec, jak říkám, se moc doma nezdržoval, a když přišel domů, já jsem třeba už spal. Děti nechodily spát tak pozdě jako dneska v jedenáct hodin. V osm hodin byl konec a šlo se do postele. Matka nám taky třeba dávala číst noviny.

V létě jsme jezdili na letní byt. Pokud si pamatuji, tak nejdříve to bylo jenom kolem Prahy, když jsem byl malé dítě, jezdili jsme třeba do Řevnic. První taková větší prázdninová akce byly Doksy, Máchovo jezero, pak to byla několik let Libverda, to je u Liberce, kam jsme jezdili asi tři roky, ale protože to bylo v pohraničí, kde nebylo až tak příjemné ve třicátých letech pobývat, tak poslední prázdniny jsme strávili v třicátém osmém roce v Malé Skále u Turnova.

Vždycky jsme tam jezdili tak na dva měsíce, my dva, matka, kuchařka, vychovatelka. Otec míval práci, takže tam nebyl stabilně, přijel, když měl čas, a pak zase odjel do Prahy. Mimo nás tam byly i rodiny další, tak tři, čtyři se vždycky našly. Byli to židé. Někteří z nich byli příbuzní, někteří byli

vzdálenější příbuzní, se kterými se matka víc kamarádila než se svými vlastními. Byly to ženy, které s ní hrály bridž a které zase měly děti, tak s těmi jsme trávili prázdniny, znali jsme se od dětství. Trávili jsme společně krásné, klidné, bezpečné chvíle.

Myslím, že třikrát ročně, na Vánoce, na pololetní prázdniny a na Velikonoce, jsme jezdili na hory. Otec říkal: jste bledí, vy jste takové prostě ty městské děti, musíte mít alespoň jednu za čas horský vzduch, musíte na lyže. Tak jsme jezdili na hory.

Do Špindlerova Mlýna a do Harrachova, vždycky do stejného hotelu, ještě dneska tam stojí. No, sice jsem žádný slavný lyžař nebyl, ale bylo to fajn. Jezdili jsme z kopce, do kopce se chodilo pěšky, tenkrát ještě nebyly vleky, a ty kopce také spíš byly loučky, ne sjezdovky, na ty bych se neodvážil.

Člověk jel, zastavil se o nějaký plot a zase šel nahoru. Jinak jsme prakticky po republice moc necestovali, do zahraničí taky ne. Se školou jsme chodili na takové jednodenní výlety...

Víte, my jsme byli vychováváni jako českoslovenští vlastenci. Byla to doba takového toho čerstvého republikánského vlastenectví, republika byla nová a my jsme byli nesmírně hrdí na to, že máme svého prezidenta Masaryka [6](#), že to je člověk světově vážený a oblíbený a zpívali jsme o něm písničku:

Tatíčku starý náš,
šedivou hlavu máš,
dokád' bude tvoje hlava,
bude dobrá naše správa.

Je to nějaká lidová píseň, ale my jsme ji vztahovali samozřejmě na prezidenta. Náš ředitel byl bývalý legionář. Vždycky nás vodil dolů do tělocvičny a tam nám promítal obrázky, záběry z legií, život legionářů ve vagónech, na Sibiři a medvídky, které přiváželi panu prezidentovi. Každý osmadvacátý říjen jsme chodili slavit, ve škole byla veliká slavnost, potom jsme šli k Emauzím, kde byl a teď zase je obnoven Mařatkův pomník padlým pražským legionářům. Nevím, jestli byl i nějaký proslov, ale každopádně celá škola se tam sešla a slavila svátek. Velkým svátkem byl také sedmý březen, kdy měl narozeniny prezident Masaryk. Celá Praha byla ozdobená, byly vyvěšovány vlajky, každý obchod měl obraz prezidenta, vše bylo naprosto přirozené a naprosto spontánní, všichni Masaryka obdivovali a všichni byli rádi, že to tak je. Nic nebylo předepisováno. Samozřejmě, že z republiky byli nadšeni hlavně Češi, že pro ostatní národnosti to nebylo až tak slavné, ale my, Češi, jsme byli hrdí na to, že máme republiku a že máme svého prezidenta.

V roce třicet sedm zemřel prezident Masaryk. Viděl jsem jeho pohřeb, otec nám tehdy zajistil místa v oknech paláce Dunaj, to je na Národní třídě, a tam jsme sledovali průvod, který šel pražskými ulicemi, podrobnosti si už nepamatuji, ale na ten dojem ano.

Tak to byla doba první republiky. Mysleli jsme, že je to naprosto zabezpečená, spolehlivá existence, samozřejmě, že v třicátých letech už pronikaly zprávy o tom, že je válka v Habeši, válka ve Španělsku. Na nás děti to doléhalo, už tehdy jsme četly noviny a zajímaly jsme se o tyto události, takže jsme cítily, že tady nějaké ohrožení je, ale jinak tím naše dětství dotčeno nebylo. Dál jsme hráli fotbal, dál jsme hráli na zloděje a na četníky, jen už to bylo s vědomím, že se tu schylují nějaké mraky. Pro mě to bylo ještě horší v tom smyslu, že mraky se schylovaly i nad naší rodinou, otec zemřel shodou okolností 28. září 1938, 30. září byla podepsána mnichovská dohoda [4](#). Takže

pro mě byla katastrofa státní a rodinná vlastně totožná. Tím skončilo moje bezstarostné dětství.

Začali jsme vnímat, že situace houstne. V polovině září třicet osm (1938) jsme dva židovští chlapci, Jiří Pick a Toman Brod, už ne ve škole v Pštrossově ulici, která byla zrušena, ale ve Štěpánské, kam jsme přešli, tak tedy my dva jsme uspořádali mezi kluky sbírku na obranu státu a vybrali jsme přes dvě stě korun, což byla na tu dobu obrovská částka. Dali jsme je učiteli a učitel byl velmi dojat z naší iniciativy, která byla samozřejmě zbytečná, ale byl to projev vlastenectví, opravdu jsme cítili, že žijeme s touto republikou a že její konec bude znamenat neštěstí

Na podzim třicátého osmého roku (1938) byl otec asi měsíc v nemocnici. Už předtím byl nemocný, jezdíval do lázní se léčit. Jeho stav se ale zhoršil a musel být operován, asi to bylo kvůli prostatě nebo něčemu takovému. Ovšem nespolupracoval moc s lékaři, a myslím, že zemřel právě kvůli tomu. Báł se života, báł se Hitlera. Byl pochován na židovském hřbitově 30. září. Pohřbu jsem se já ani bratr nezúčastnil, byli jsme tenkrát mimo Prahu, ve Žlebech. Krátce po otci zemřel i jeho bratr Alois, také to bylo na podzim osmatřicátého roku.

Po jeho smrti jsme se museli přestěhovat z bytu na nábřeží, ne, že by nás vyhodili, ale prostě už nebyly peníze na to udržovat tak velký byt. Nastěhovali jsme se do bytu, který byl ve Veletržní ulici. Uprázdnil se, protože jeho původní majitelé, němečtí židé, spáchali po Mnichovu [4](#) sebevraždu, skočili z okna. Naše kuchařka šla s námi, ale vychovatelku už jsme potom neměli. Začal jsem chodit do školy do Holešovic, byla to česká škola. Zase jsme si chodili hrát na Letnou, Letná tenkrát byla ještě takový divoký západ, nebyla to ještě ta krásná plocha jako dnes, park ani Stalinův pomník tam ještě nebyl, prostě divočina, kde jsme si hráli na kovboje a fotbal.

Před válkou jsem se prakticky nikdy s antisemitismem nesetkal. Za celou dobu, co jsem chodil do školy, jsem neslyšel slovo žid, nějakou antisemitskou poznámku. My jsme byli čeští chlapci a hráli jsme společně fotbal a prali jsme se společně a nevím, co všechno. Chodili jsme na výlety společně a jestli někdo byl žid, to se tehdy nerozeznávalo. Samozřejmě, někdo jiný má jiné zkušenosti, jiné zážitky, ale já se opravdu až do války s žádným antisemitismem nesetkal. Jednou vlastně ano, ale to byla hloupost, u nás v domě, ještě na tom Palackého nábřeží, bydlel jakýsi národně demokratický poslanec, jmenoval se Branžovský, advokát, který inklinoval k té nejkrajnější pravici. Jednou napsal na naše dveře židé ven, nebo něco takového. Já jsem to nechápal, bral jsem to, že nějaký kluk načmáral nějaké blbosti, ale otec z toho byl velmi rozčilený. Samozřejmě se neví, jestli to napsal opravdu on, ale podezírali ho. Branžovský se potom ještě nějak angažoval v Národním sjednocení [Politická strana Národní sjednocení (NS) byla založená v roce 1934 a řídí se krédem: „Cizí nechceme, svoje nedáme.“ – pozn. red.]. Tehdy, koncem třicátých let, to byl asi první antisemitský projev, který se ovšem netýkal mne, nýbrž mého otce, celé naší rodiny. Za války to už byla situace jiná, i po Mnichově už to bylo jiné, už jsme viděli, že se k něčemu schyluje, že zábor Sudet [7](#) není legrace, i když jako děti jsme to chápaly jen povrchně, o nějakém antisemitismu ale můžu mluvit jen z projevů oficiálních, mezi dětmi absolutně nic takového nebylo.

• Za války

Byt ve Veletržní třídě jsme měli ještě pod vlastním jménem, ale dlouho jsme tam nebyli, strýc Jindřich Petrovský nás přemluvil, abychom se nastěhovali do „jeho“ domu v dnešní ulici Obránců míru. Jenomže odtud nás za několik měsíců Němci vyhodili.

Němci totiž tehdy chodili a vyhlíželi si židovské byty, no a byt, který se jim líbil, zabrali. Tak si vzpomínám, že jednoho dne k nám přišla nějaká Němka v kožichu, začala si ho prohlížet a říkala ja, schön, schön, schön, to bylo znamení, že se jí líbí, a tak jsme jej museli opustit a přestěhovat se na Staré Město, kam byli soustředováni židé z Prahy, kteří postupně museli opouštět své vlastní byty.

Bydleli jsme ve společném bytě s dalšími dvěma rodinami. Ale protože naše kuchařka byla křesťanka, tak si na své jméno pronajala dvoupokojový byt v Masné ulici, a my vlastně s ní žili tam. Do Kozí ulice na Staré město jsme chodili jen přespát. Celý dům v Masné věděl, že je tam židovská rodina, ale nikdo nás neudal. Asi to byla zvláštnost, nebo ne zrovna zvláštnost, určitě to nebylo běžné, ale bylo to tak.

Protože protižidovská opatření [2](#) přibývala a my, děti, jsme si třeba už nemohly chodit hrát na normální hřiště, stal se naším hřištěm starý židovský hřbitov. Byl otevřený, byly tu lavičky, staří lidé tam seděli a děti se honily mezi náhrobkami.

Hrály jsme nejrůznější hry, navazovaly jsme první kontakty s druhým pohlavím, tehdy nám bylo třináct let. Já jsem se vlastně začal zajímat o děvčata už dřív, ale bylo to takové čisté a naprosto nevinné, byla to určitá koedukace, určité nové poznání. Navazovaly se i první takzvané lásky, které netrvaly dlouho, maximálně několik měsíců, do jara až léta čtyřicet dva (1942).

Dokud jsme ještě mohli, snažili jsme se někam jezdit. V létě čtyřicátého roku jsme se dozvěděli, že někde v Jablonném nad Orlicí přijímal jeden pán židovské děti a mládež, ale i křesťanské děti a mládež, na letní byt. Byl to majitel jedné staré továrny, kterou k tomuto účelu poskytl. Samozřejmě, že to bylo tajné, protože tehdy už židé nesměli chodit na žádné společné tábory, ale on si to ještě dovolil a díky němu jsme strávili hezké dva měsíce v družné společnosti ostatních mladých lidí.

Chodili jsme na procházky, hráli jsme nějaké hry, myslím, že jsme pořád ještě o válce nic moc nevěděli. Válka byla daleko, bombardování nebylo, jídlo se dostávalo sice na lístky, ale hlad jsme neměli. Zpočátku se mi stýskalo, bylo to poprvé, co jsem byl na tak dlouho od matky pryč, ale za dva, za tři dny jsem si zvyknul a pak se mi tam moc líbilo. No tak to bylo to Jablonné, moje poslední prázdniny.

Opatření proti židům se víc a víc stupňovala. Nejdřív jsme nesměli chodit do restaurací, do divadla, do biografu, byla omezena doba nákupu, nemohli jsme vlastnit rádia, telefony, zabavovaly se šperky, nesmělo se po osmé hodině chodit ven, nesmělo se chodit na náměstí, do parku, k Vltavě, nesmělo se kupovat různé zboží... To už jsem samozřejmě cítil...

V létě čtyřicátého roku mě vyloučili ze školy [8](#), potom už jsem se pohyboval jenom mezi židovskými chlapci a děvčaty. Vzniklo takové ghetto, které nám nedovolilo proniknout ven, nikdo se s námi už moc nechtěl a ani nesměl stýkat. Když k nám chodili nějakí křesťané na návštěvu, tak to bylo tajné. Oni nechtěli riskovat a my je zase nechtěli ohrožovat.

Když jsme nemohli navštěvovat veřejné školy s nežidovskými dětmi, začala se organizovat výuka po domácnostech, teda pokud ještě židé nějakou domácnost vůbec měli. Židovští učitelé nás učili soukromě určité předměty. Ve skupině nás bylo asi osm, deset dětí, chlapců a děvčat dohromady.

Nepamatuji se, že bychom se předtím znali, prostě jsme se seznámili a byli jsme kamarádi. Asi půl, tři čtvrtě roku jsme chodili do takových kroužků, pak začaly ve dvaadvacátém roce odcházet

transporty a tak se uvolnila židovská škola v Jáchymově ulici, to je tam, co dnes sídlí Terezínská iniciativa [9](#). Asi dva měsíce na jaře čtyřicet dva jsem pak chodil do této židovské školy. Učilo se normálně to, co jsme se měli v tom věku učit. Až tady jsem začal chodit na židovské náboženství.

Dokud byla možnost, jezdili jsme na kole, měli jsme takovou skupinu asi deseti mladých židovských lidí a jezdili jsme třeba na výlet do Roztok nebo na Zbraslav, do Štěchovic. Mládež se snažila nějak využívat volného času a trávit ho společně. Ale bylo to jenom dokud se nenosily hvězdy [10](#), pak už bylo zle.

Když se musela začít nosit hvězda, byl to pro mě opravdu šok. Protože to všechno, ta všechna jiná opatření se mě tak striktně nedotýkala. Já jsem chodil do biografu stejně. Sice tam byl nápis Juden nicht zugänglich [Židům nepřístupný – pozn. red.], ale mě to nevadilo, mne si nikdo nevšímal, tak jsem chodil na představení dál.

Do divadla jsem nechodil, to je pravda. Po osmi večer, když bylo třeba léto a bylo hezky, tak jsem toho taky moc nedbal, pořád ještě jsem chodil s klukama ven. Ale když se začala nosit hvězda [10](#), tak to jsem si poprvé uvědomil, že jsem něco, co nepatří do společnosti, a to jsem oplakal. Ač to byla hloupost v podstatě, přece jen se mě toto opatření dotklo ze všech nejvíc.

Matka mě tehdy zavedla k zubaři, potřeboval jsem spravit zuby, a řekla mu, jak jsem reagoval na tuhleto událost, to bylo v září čtyřicet jedna. Byl to takový mladý doktor a řekl mi: chlapče, víš, já si myslím, že budeme mít ještě mnohem víc horších a vážnějších důvodů k tomu, abychom plakali, než je tohle to.

Tak jsem se snažil svou hvězdu nějak zakrýt, dát si přes ni třeba tašku nebo tak něco, bylo to pro mě opravdu hrozné s ní chodit. Samozřejmě, že tohle zakrývání bylo trestné, byli udavači, kteří na to dávali pozor. Vycházelo mnoho antisemitských časopisů, které vydávali Češi, jeden z nich se jmenoval Arijský boj.

Psalo se v něm třeba, že žid Winternitz si schovává hvězdu nebo že byla viděna židovka Rudi Roubíčková po osmé hodině venku, jak se baví s bílým židem, bílý žid bylo označení pro filosemity, křesťany, kteří se bavili s židy. Arijský boj byl takový denunciační plátek, který byl velmi nebezpečný, mohl člověku přinést udání, trest, kriminál, dokonce koncentrační tábor.

Hodně si ho chodili kupovat i židé, samozřejmě dokud ještě nenosili hvězdu, i já jsem si ho kupoval, no, měli jsme v tom takovou masochistickou zábavu. My děti jsme si pak podle něj kreslily židovské karikatury, Roosvellta, Roosvellt byl Rosenfeld a to byl žid a Churchill byl taky žid a Stalin byl taky žid, všichni byli židi. Masaryk byl žid samozřejmě. Spíš jsme z toho měli takovou legraci.

Situace se ale víc a víc přiostrhovala. Už nebyla ani možnost chodit mimo Prahu, žid nesměl opustit své bydliště. Nesmělo se jezdit vlakem, nesmělo se jezdit v tramvajích nebo třeba jenom v zadních vagónech, později už vůbec ne. Omezení byla pořád horší a horší, ale pořád ještě to byl život, kdy si člověk mohl lehnout do své vlastní postele, najíst se třeba ve slušném prostředí a mít ještě slušné jídlo.

V Terezíně [11](#) to zase bylo něco úplně jiného. I když ani ten Terezín nebyl to nejhorší. Hrůza má své dimenze. Když mám někde přednášku, tak říkám, že když někdo žil za války v Londýně nebo v New Yorku a představoval si, že je v okupované Praze, zděsil se, jak je možné žít pod takovouhle hitlerovskou diktaturou.

A když někdo žil v Praze, tak zase byl šťastný, že může žít v Praze a dělal všechno možné, aby nemusel do Terezína. A Terezín byla zase další etapa, další dimenze hrůzy. A pochopitelně Terezín, když jsme se dostali do Osvětimi, viděli jsme, že to zase žádná hrůza nebyla, že tam ve vyhlazovacím táboře teprve byla ta hrůza, a pak ještě dál a dál. Hrůza je relativní pojem, může sestupovat do velkých hloubek, do velkých nížin, než dosáhne svého dna, pak už se stupňovat nedá.

Někteří naši známí ještě, když byl čas, emigrovali, ale z rodiny republiku neopustil nikdo. Všichni ti bratři Petrovští tady zůstali, poněvadž zde měli majetek, nemohli si vzít na záda své baráky a své továrny a své statky, řekli si, my to přežijeme. Přece neopustíme svůj nemovitý majetek, který tu máme, svou pilu, sice už nám nepatří, ale musíme nad ní pořád ještě nějak bdít. Karel, který měl tu křesťanskou manželku, nějakým způsobem kolaboroval s Němci nebo možná ona kolaborovala, takže ti byli jaksi chráněni, a proto tady zůstali. Zůstali i ostatní a to až do hořkého konce, kdy už nebylo úniku.

To je taková židovská vlastnost, nikdo si nepředstavoval, že bude nejhůř. My to nějak přežijeme. Nesmíme chodit do kaváren, tak budeme hrát karty doma. Nesmíme chodit do divadla, to přežijeme. Po osmé hodině nesmíme chodit ven, tak nikam nepůjdeme. Pořád to ještě nebylo nebezpečné. Byla to taková salámová taktika to, co dělali Němci. Oni to neřekli najednou, tak si na to lidé zvykali.

To byla taková mentalita, jsme sice utlačovaní, druhořadí, ale pořád ještě to je k životu. Jestliže nám nedovolí nakupovat v obchodech, máme ještě pořád nějaké peníze, tak budeme nakupovat na černém trhu. Jídlo se pořád ještě dalo sehnat, byli tu křesťané, kteří nám pomáhali, pochopitelně, naše kuchařka, ta zase měla své známé, pak tu byli známí ještě z toho domu na nábreží...

Chodila k nám jedna křesťanka, slečna Jánská. Vždycky jsme se na ni těšili, nejen kvůli zprávám, které nám nosila, ale i kvůli tomu, že na počest její návštěvy paní Kopská pokaždé připravila chlebíčky a vynikající bramborový salát. Bylo to tedy vždy takové příjemné posezení. Slečna Jánská poslouchala rozhlas, měla styky s odbojem, nosila nám tajné časopisy, zejména Boj.

Pokaždé jsme se na ni vrhli a chtěli vědět, co hlásí Londýn, pořád jsme čekali, že bude konec války. V čtyřicátém roce jsme čekali, že to nemůže dlouho vydržet. Velmi jsme věřili takovým těm „zaručeným zprávám jedna paní povídala“, v Terezíně se to nazývalo Latrinengeschichte.

A tak to bylo až do konce války, pořád jsme čekali, že to už dlouho nemůže vydržet. Je to jak říká spisovatel Milan Kundera ve svém románu Žert: optimismus je opium pro lid. Ale to fungovalo naprosto přesně, představte si, že by židům řekli, že to bude trvat šest let a že půjdou kamsi na východ do vyhlazovacích táborů. To by mnozí spáchali sebevraždu. Sebevražď i tak bylo v té době hodně.

V květnu čtyřicet dva byl spáchán atentát na Heydricha [12](#). Bylo vyhlášeno stanné právo [13](#), ale my jsme to pořád ještě brali na lehkou váhu. Matka tenkrát odešla spát do Kozí ulice, kde ale bylo těsně, bylo to tam zahmyzené, byla tam špína, tolik lidí nemohlo dodržovat žádnou hygienu, a proto jsme my dva hoši zůstali i tuto noc, po vyhlášení stanného práva, v bytě v Masné ulici.

Hitlerovci ovšem dělali prohlídky po všech domech, jestli tam není někdo neohlášený, pročesávali Prahu, hledali atentátníky. Dovedete si představit, co by se stalo, kdyby tam přišli? Všichni bychom

byli mrtví, kompletně by nás jako ilegální a nedovolené obyvatele zastřelili.

Matka tenkrát s námi nebyla, a samozřejmě se od známých dozvěděla, co se v noci děje, že chodí esesácké a policejní hlídky, tak nemohla dospat. Nemohla ani jít v noci ven, protože bylo stanné právo [13](#). Tak až v šest hodin ráno celá vyděšená přiběhla, jestli jsme v pořádku. My jsme o ničem nevěděli a naštěstí jsme v pořádku byli, sem německé kontroly nepřišly. To jsou takové náhody... náhoda byla, že jsme se zachránili. A náhody hrály v mém dalším životě velikou roli.

Z našeho příbuzenstva byli nejprve deportováni strýcové Jindřich a Jiří Petrovští s rodinou, se všemi dětmi šli ještě v jedenačtyřicátém roce do Lodže [14](#). Má rodina, matka, bratr a já, šla do Terezína sedmadvacátého července čtyřicet dva. Sbalili jsme si kufry a s nimi jsme byli shromažďováni na takzvaném novém výstavišti, kde se jinak o veletrzích předváděly traktory nebo něco takového. Teď se tu shromažďovali židé před transportem. Zůstali jsme tu asi tři dny, bylo to dost tristní, spali jsme jenom na nějakých rohožkách a pak, ráno, nás odvedli na nádraží do Buben, odkud jsme odjeli ještě normálními osobními vagóny pod dozorem četníků ne do Terezína, ale do Bohušovic, protože tehdy ještě nebyla vlečka do ghetta. Náš transport se jmenoval AAu a jelo v něm asi tisíc lidí, zachránilo se necelých osm procent. Z Bohušovic jsme museli jít asi tři kilometry pěšky i se zavazadly, které nám ovšem záhy sebrali a my se s nimi už nesetkali. Ocitl jsem se v Terezíně.

Všechny svazky se zde vytvářely znovu. Lidé bydleli v různých kasárnách, v jiných domech, v jiných ubytovnách, bylo nutno utvořit nové kontakty. Strýc Jindřich Brod z Pardubic, který se tam dostal přibližně ve stejné době jako my, tam dělal kuchaře.

Dokonce nám, když měl možnost, vždycky dal jakýsi přídavek k jídlu. Matka bydlela v Hamburských kasárnách, já jsem bydlel ve škole L417 a bratr bydlel v jiném domově pro chlapce. Matka i přesto, že v životě nikdy nebyla zaměstnaná, tak se na místní prostředí velmi dobře adaptovala, byla to velmi statečná žena, která netrpěla nějakým zoufalstvím, naopak nám dodávala jakousi jistotu. Dělal v Terezíně ošetřovatelku pro mentálně a fyzicky postižené děti a chovala se dobře. Téměř každé poledne jsme za ní chodili.

Dopoledne jsme mívali vyučování. A o čem se vykládalo? Většinou se vykládalo o jídle, je to zajímavé, že v koncentračních táborech se vykládá vždycky o jídle. Tam se ve fantaziích vaří, vyměňují se recepty, mluví se o tom, až nás osvobodí, co si prvně uděláme k obědu.

Samozřejmě, že jsme se učili matematiku, učili jsme se dějepis, náboženství, pochopitelně. V poledne bylo volno, šli jsme tedy za matkou, odpoledne možná byla nějaká ta menší pracovní povinnost, starali jsme se o zahrádku, nebo jsme hráli fotbal, četlo se a podobně.

Taky jsme někdy šli na nějaké to představení, na Brundibára nebo na něco jiného. I my jsme pod taktovkou vychovatelů nacvičovali různý vlastní program, přidala se k nám děvčata a společně jsme dávali dohromady nějaké recitační pořady, divadla, koncerty, hráli různé hry...

Život v Terezíně nebyl pro děti taková katastrofa. Samozřejmě jsme věděli, že jsme ohraničení hradbami, že to je určitá nesvoboda, ale jako bezprostřední hrůzu jsme to nevnímali. Ty menší děti třeba ano, no, každý to zažil jinak, každý má jiné zážitky. Jak říkám, pro mě Terezín taková hrůza nebyl.

Taky to snad bylo dáno i tím, že nám bylo třináct, čtrnáct let a že jsme začínali žít jako mladí lidé, začínali jsme poznávat lásky, tvořili jsme si představy o tom, jaké to bude, až budeme moci zase žít

jako normální lidé, bylo to jaro našeho života. Pokud jsme nebyli naprosto zničení jako v Osvětimi nebo v dalších táborech, pokud jsme byli zdraví a silní, jakžtakž najezení, opravdu jakžtakž, mysleli jsme i na věci příjemné.

Hlavní vychovatel v našem chlapeckém domově se jmenoval Otta Klein. Byl to takový mladý chlapec, kterému bylo něco přes dvacet. Vlastně všichni vychovatelé byli mladí lidé ve věku asi osmnáct až pětadvacet let. A pochopitelně každý z nich měl vlastní představy, jak své oddělení v domově vést.

Například na jedničce Eisinger, ten byl starší, komunista, vedl tuto třídu levicově. Vydávali časopis Vedem, který byl levicový. Naopak Franta Mayer na sedmičce byl sionista, a tak děti byly vedeny sionisticky. Náš vychovatel, Arno Ehrlich, byl český žid, který nás vedl v takovém pseudoskautském duchu, měli jsme různé zásady, lovili jsme po vzoru Foglara bobříky, učili jsme se morseovku a tak dále.

Náš časopis se myslím jmenoval Bobřík, ale bohužel se nedochoval. Nevím proč, nakonec celá řada chlapců zůstala v Terezíně a mohli ho zachránit, každopádně se tak nestalo. Pamatuji si, že jsem pro něj kreslil nějaké obálky, každý časopis byl pod nějakým heslem. Jedno heslo například bylo pomáhej bližnímu, skaut pomáhá bližnímu.

A tak jsem jako symbol nakreslil, jak si dva lidé podávají ruce. Obálka byla symbolická, měla uvozovat smysl celého čísla. Arno Ehrlich byl díky své bezprostřednosti a svým způsobům chování mezi chlapci velmi vážený a oblíbený. Také šel do Osvětimi, ale zachránil se. Nyní se jmenuje Arna Erban a žije v Americe.

Pátek večer byl erev šabat. Každý domov musel nastoupit a Otta Klein chodil a kontroloval, jestli je všude čisto, jestli jsou čisté boty, jestli nejsou v esšálku nějaké zbytky jídla... Tohle všechno se bodovalo, a když někdo měl nepořádek, tak byly všem strženy body. Dotyčný se následně stal předmětem opovržení, protože zkazil hodnocení celému domovu.

Ony totiž domovy mezi sebou soutěžily o to, kdo bude mít za měsíc nejlepší známky. Víte, vychovatelé se pořád snažili nějakým způsobem nás oddělit od toho všedního života ghetta, od všední hrůzy toho vězení, snažili se nám dát v mezích možností jakési normální podmínky života.

Soutěžili jsme ve fotbale, každý domov měl své vlastní fotbalové družstvo. Hrál se na jakémsi hřišti, zbudovaném na „šancích“ na hradbách. Samozřejmě, že i dospělí hráli fotbal na dvoře kasáren a byla to vždycky velká událost. Kolem se shromáždilo několik set, snad tisíc lidí a fandili jednotlivým družstvům.

I jiné věci nám pomáhaly odpoutat se od vězeňské reality. Uvedení Prodané nevěsty byl obrovský zážitek, sice to bylo koncertní představení, bez krojů, ale účinkovali ohromní pěvci, němečtí pěvci se naučili svůj part česky a zpívali to takovým ohromným stylem, že se pak říkalo, že toto představení by obstálo i na prknech Národního divadla.

Hrálo se v tělocvičně školy a ten dojem z toho, když se zpívalo dobrá věc se podařila, věrná láska zvítězila... to všichni plakali dojetím. Byla to obrovská duchovní pomoc.

Dostávali jsme balíčky, které nám posílala někdejší naše kuchařka paní Kopská, a to zase byla ohromná pomoc fyzická. Nebyla to tak jednoduchá věc, pošty balíčky čím dál tím míň přijímaly a

třeba pokud za přepážkou seděl nějaký antisemitský úředník, tak se díval skrz prsty ve stylu co vy, křesťané, máte co židům posílat balíčky? Další věc byla taky potraviny sehnat, což vůbec nebylo jednoduché, protože se potraviny přidělovaly na lístky. Bylo to drahé. Kde na to Ančí vzala peníze, to nevím, snad jí tady matka nechala nějakou hotovost.

Dokonce se jí podařilo poslat nám balíčky i do Auschwitzu, když zde asi dvakrát ta možnost byla. Byly adresovány do Arbeitslager bei Neuberun, nikdo nevěděl, kde to je. Tak asi jeden nebo dva balíčky od ní jsme dosatili dokonce i v Osvětimi. Pak to přestalo. Balíky bývaly asi pětikilové, tři až pětikilové. Posílal se samozřejmě chleba, nějaká mouku, krupice... prostě základní potraviny.

Možná taky nějaký tvrdý salám, byla to obrovská pomoc. V Terezíně ještě nebyl tak strašný hlad, jako byl později v Osvětimi, alespoň ne pro nás, pro děti, protože my jsme například dostávaly balíčky, které chodily ostatním vězňům, ale byly už nedoručitelné, protože dotyční buď zemřeli nebo odjeli na Východ. Židovská samospráva pak dávala tyto balíčky k dispozici hlavně dětem.

Zcela jiná byla situace starých lidí, kteří v Terezíně umírali hrozným způsobem. Přes třicet tisíc lidí zde zemřelo, většinou šlo o staré lidi a to hlavně z Německa. Mladí němečtí židé byli ze svých domovů posláni na Východ hned, staří lidé byli posláni do „lázní“.

Bylo jim totiž řečeno, že si můžou koupit pobyt v lázních Terezín, zaplatí-li si ho, dají hitlerovcům svůj byt, všechnen svůj majetek prodají a výměnou za to se odstěhují do terezínských lázní, kde budou mít ubytování s výhledem na jezero, na park. Oni potom do Terezína přijeli a viděli, v jakých podmínkách tu mají žít.

V domech, které byly napěchovány od sklepa až po půdu, za naprosto zoufalé hygieny. Pokud záchody vůbec byly, tak byly suché, voda tekla vždycky jen chvilku, hmyz tam byl, špína, nemoci... A tak ti, kteří přijeli z ještě jakéhosi civilizovaného prostředí do takovýchto otřesných podmínek, velmi často umírali. Ti se zde měli nejhůř.

My děti jsme je samozřejmě potkávaly. Ne že bychom chodily za nimi do jejich domů, to bylo něco tak odporného, že jsme se štítily, a také to bylo nebezpečné, byly tu štěnice, blechy, no hrozné to bylo, hrozné podmínky. Tito lidé nedostávali žádný přírůstek, balíčky z Německa jim už neměl kdo posílat, a tak stáli u výdejen jídla a žebřili o polévku.

My děti jsme polévku nejedly, poněvadž to nebyla polévka, to byla nějaká teplá voda vyvařená z nějakých brambor nebo z čeho, tak jsme jim ji dávaly, zas až takový hlad jsme neměly. Taky si vzpomínám, že vybírali shnilé brambory... žili prostě v zoufalství, ale to byl paradox Terezína. Paradox Terezína byl, že na jedné straně umírali lidé hladem, zoufalstvím, špínou, nemocemi, beznadějí, ale na druhé straně se hrál fotbal, byly koncerty, zpívaly se opery, Brundibár, Prodaná nevěsta a tak dále.

V Terezíně se zpívalo, v Terezíně se umíralo. A to je třeba dát dohromady. Například přednášky. Byly tu desítky a desítky přednášek. To víte, že ti esesáci na to nedbali, esesáci si řekli: hlavně že nepřipravujete nějaké povstání, že dodržujete pořádek, který jsme vám přikázali. Židovská samospráva na to měla dbát, no a pokud se nebude dít nějaká nepravost, tak si dělejte, co chcete. Možná, že ne. Spíše to bylo trpěné, než aby to někdo povoloval. Ale pořádaly se ohromné přednášky. Historické přednášky, filosofické přednášky, právnické přednášky, hudební věda, židovské dějiny... Já říkám, Terezín byl v tomto ohledu nejsvobodnější město v celém protektorátu

nebo v celé říši. Protože nemohlo být pomyšlení, že by to, co se zde pořádalo, ať už to byly přednášky, jinotajné skeče, divadelní představení, že by to někdy bylo uvedeno v protektorátu. Takže v tomto duchovním ohledu to bylo nejsvobodnější místo. Další paradox.

Nezapomeňte, že židé, kteří se tu sešli, byli vlastně elita z celé Evropy, ať už šlo o německé, rakouské nebo české židy, o malíře, spisovatele, hudebníky, lékaře, vědce... prostě to byla intelektuální elita která, když měla možnost, tak se tu projevovala. A zase je třeba tohle dát do správných dimenzí. Samozřejmě, že Terezín byl jednak místo, kde se umíralo, to byl jeden z jeho cílů, ale také to bylo místo, kde se čekalo na další transport. Pro mladé lidi nebyl život v Terezíně to nejhroznější. Oni se během doby dokázali adaptovat na zdejší poměry, dokázali si trochu získat styky v kuchyni nebo s četníky, chodili na práci do zahrad mimo ghetto, takže si přinášeli nějakou zeleninu, dostávali balíčky...

Čím déle vězeň žije v nějakých podmínkách, a to se netýká jenom Terezína, to je v každé věznici, tím lépe si dovede opatřit styky, dovede se zorientovat, kde je možno získat jaké výhody, který dozorce je sympatičtější, s kterým se dá mluvit, který pomůže nebo jak se dá něco propašovat. Lidé to dokázali, a ti, kterým se podařilo udržet se v Terezíně až do podzimu čtyřiačtyřicet, kdy byly zastaveny transporty na Východ, si zachránili život. Zatímco lidé, kteří se transportům nevyhnuli, z devadesáti devíti procent zemřeli.

V Osvětimi, v Treblince, v Majdankách, v Minsku, nebo kam všude byli posíláni. Největší hrůza Terezína pro mladé lidi bylo očekávání dalších transportů na Východ. V Terezíně se každý snažil transportům vyhnout a bylo to opravdu životní štěstí, když se to někomu podařilo. Kolik lidí přežilo z těch východních transportů? A zejména nepřežily děti. Pokud děti zůstaly v Terezíně, měly šanci přežít. Ale děti, které byly poslány na Východ, prakticky žádnou šanci neměly.

Z Terezína jsme odjížděli prosincovým transportem 1943 do Osvětimi. Dostali jsme předvolání na takových ústřížcích papíru, a tak jsme se dostavili ráno se zbytky našich zavazadel, přijely dobytčí vagóny, naházeli nám do nich nějaká ta zavazadla, asi šedesát, sedmdesát lidí nás nacpali do jednoho vagónu, dovnitř strčili ještě veliký kýbl s čajem a druhý veliký kýbl jako WC a vagón neprodyšně uzavřeli. To jsem si říkal, to snad ani není možné, jak tady můžeme dýchat, jak tady vůbec můžeme tu cestu přežít? Byl to jeden z těch vůbec nejhorších zážitků. Ten šok, kdy nás z toho přece jen civilizovaného prostředí Terezína vezli najednou jako dobytek... Čaj byl brzo vylitý nebo vypitý a záchod přetékal, protože prostě pro šedesát lidí je jeden kýbl málo. Špína, smrad, samozřejmě už tam bylo několik mrtvol, nedalo se dýchat, hrozná žízeň... Dva dny jsme jeli, dvě noci a den nebo tak nějak, byl to zážitek naprosto nepředstavitelný. Žízeň byla strašná. Za ty dva dny a dvě noci jsme už byli na pokraji šílenství z žízně, a co teprve když sem někteří jeli z Řecka nebo z Kréty sedm nebo dvanáct dní bez vody, to už samozřejmě většina z nich byla mrtvá a ostatní by za trochu čaje dali všechno.

Byli jsme ten prosincový transport, co šel do rodinného tábora a nebyl hned zlikvidován. Druhý podobný šel v květnu čtyřicet čtyři, ten taky nebyl hned zlikvidován. Zatímco první transport, který šel v září a šel taky do rodinného tábora, byl kompletně zničen osmého března 1944. Ještě před svou smrtí museli vězňové napsat pohlednice s antedatováním pětadvacátého března 1944. Na základě nich pak v Terezíně nevěřili, že jsou všichni mrtví. Já si myslím, že tomu nechtěli uvěřit, že to byla taková snaha radši o tom nemluvit, radši nešířit paniku. Podle mého názoru to bylo obrovské morální selhání, v létě čtyřicet čtyři šly do Terezína zprávy ještě z jiných pramenů, takže

už tam věděli, že jsou v Osvětimi plynové komory. A oni, vedoucí samosprávy, ty terezínské lidi nechali, dokonce je přemlouvali, aby nastoupili do transportů. Proč neřekli ne, my už transporty organizovat nebudeme? Teď ať si to třeba Němci dělají sami. My dáváme ruce pryč. Židovská rada starších se toho neodvážila. Jaké bylo organizování těch deportačních transportů? Němci třeba o někom řekli, že tento pojede transportem, protože kouřil nebo něco ukradl, ale ostatní měli být vybráni. Dovedete si představit, co se potom dělo? Když byl někdo do transportu zařazen, snažil se takzvaně se vyreklamovat. To znamená, že šel za představiteli do rady straších a řekl: já jsem nepostradatelný, já nechci jít, mě z toho vyřadte. No ale na jeho místo musel přijít někdo jiný. Chápete to hamletovské dilema? To byl boj o život. Jeden se zachránil, ale druhý byl poslán na smrt. Ve třiačtyřicátém roce mohli říct, že neví, co se tam děje, že si myslí, že jde o pracovní transporty a tak je vypravovali. Ještě o Osvětimi, o Treblince nic nevěděli, sice si mysleli, že tam není nic dobrého, ale nevěděli ani o ničem vyloženě strašlivém. Jistota nebyla, bylo jenom tušení. Ale v době, kdy už židovská rada věděla, co se tam děje, a přesto dál transporty vypravovala, to už pokládám za selhání. Aspoň měli říct tak my už ne. S námi už nepočítejte. My už to organizovat nebudeme. A to šlo o dny. Osmadvacátého října 1944 byl vypraven poslední transport a za několik dní byl konec, hitlerovci vyhodili plynové komory do povětří. Kdo se do toho transportu nedostal, ten si zachránil život. Já nemám právo soudit, samozřejmě, protože vím, že ty podmínky... ale víte, když někdo vezme nějakou funkci, tak to není jenom výsada. Když přijme někdo nějakou funkci, tak musí vědět, že v okamžiku, když nastane nějaká krize, nějaké strašné dilema, tak musí být připraven nasadit svůj život. A to se netýká jenom tohoto případu. No tak co by se stalo? Možná, že by se něco stalo, já nevím, třeba by zavedli nějaký jiný režim, ale byla by to aspoň akce nějakého odporu.

V Auschwitzu nás vyložili, ještě nebyla vlečka do Birkenau. Byla tam strašná zima, byl mrazivý prosincový den, kolem psi a štěkot a esesáci a vězňové v těch pruhovaných šatech, předtím jsme neviděli vězně v pruhovaných šatech, v Terezíně jsme chodili normálně v civilních oděvu, žádné vězeňské šaty tam nebyly. I vlasy jsme měli normálně, jenom hvězdu jsme nosili. Všichni byli v Terezíně slušně oblečení. Teď jsme viděli ty pruhované postavy. Naložili nás na nákladní vozy a vezli nás, z Osvětimi to je asi tři kilometry. Ještě v Terezíně nám staří vězňové říkali: když uvidíte ostnaté dráty nabitě elektrinou a u nich budou tabulky s výstražnými nápisy, že je tam vysoké napětí, tak jste v koncentračním táboře. A tohle přesně jsme z vozu viděli. Tak jsem si řekl, koncentrační tábor, to byl prostě pojem. Nikdo samozřejmě přesně nevěděl, co to znamená, ale ty pověsti a chýry, co se zde děje, už jenom toto vzbuzovalo hrůzu. O vyhlazovacích táborech jsme nevěděli, ale nám stačil jenom ten koncentrační tábor. Teď jsem říkal, tak teď jsem z toho relativně civilizovaného prostředí Terezína najednou v koncentračním táboře. Hodili nás na nějaké pryčny, naštěstí neudělali selekci, odvedli nás do sprchy, kde nás svlékli, oholili, vytetovali čísla a dali nám nějaké vězeňské hadry, už byly vydezinfikované a byly hrozné, ještě dřeváky a vypadali jsme jak strašidla. Postupem doby se nám podařilo vyměnit tyto hadry za nějaké lepší. Ten první dojem byl tak strašlivý, ta hrůza těch baráků, asi to byly dřív stáje snad pro koně, a v nich teď bylo nacpáno šest set nebo sedm set lidí. K tomu samozřejmě surovost funkcionářů, esesáků... Prostě celý šok z příjezdu do Osvětimi byl hrozný. Víte, to jsou ty různé dimenze hrůzy. Teď jsme se opět dostali do nižšího stupně, do vyšší kategorie hrůzy.

Naštěstí jsem se dostal do dětského bloku, který vedl Fredy Hirsch [15](#), tak to zase byla jistá úleva. Přes den jsme v dětském bloku mohli být a tak se nějakým způsobem oddělit od toho hrozného života venku, nemuseli jsme se pořád dívat na esesáky a na celou hrůzu toho ostnatého tábora.

Byla to ohromná vymoženost, kterou si Fredy Hirsch vymohl. On byl neobyčejně charismatický člověk, který dokonce i Němcům imponoval. Měl takové vojenské chování, takže ho tak nějak respektovali a díky tomu dětský blok vznikl. Byly zde děti do čtrnácti nebo do patnácti let, myslím, že jsem si tehdy nějaký ten rok ubral, abych se sem dostal. Měli jsme tu vychovatele, který se nás snažil nějak zabavit, malé děti si hrály nebo zpívaly, ty starší zase měly jakési vyučování, pomáhalo nám to alespoň na chvíli zapomenout na mučivý hlad. Chodili za námi zajímaví lidé, například jednou přišel mezi nás jeden bývalý novinář, který se zúčastnil olympiády v Berlíně ve třicátém šestém roce, a ten nám vyprávěl o tom, jaká tam byla atmosféra, jak Hitler měl pocit, že musí zvítězit árijská rasa, ale když zvítězil černoch Jesse Owens, porazil Němce a získal čtyři zlaté medaile, Hitler byl vztekem bez sebe. A my jsme se radovali, že ten černoch zvítězil nad Hitlerem, a tak jsme byli zase naplněni vírou, že i my jednou nad Hitlerem zvítězíme. A všem se to nepodařilo, ale přece aspoň některým.

Když se v táboře prováděly apely, to znamená, že jednou nebo dvakrát denně museli vězni nastoupit do pětistupňů a esesáci chodili a sčítali je, dělo se to venku, za každého počasí. My děti jsme zase měly tu výhodu, že jsme mohly sčítání provádět na našem bloku, v poměrném teple. No tak nebylo tam žádné horko, ale nebyl tam mráz, protože se dokonce jakýmsi způsobem topilo. Fredy Hirsch také například zařídil, že malé děti dostanou lepší stravu, že dostanou třeba hustší polévku. Ale jaký to mělo smysl, proč ty děti krmili šest měsíců a pak je poslali všechny do plynu, to nevím.

Chodil tam hitlerovský šéflékař Dr. Josef Mengele, byl to takový pán, který byl vždycky v perfektní uniformě, vždycky měl bílé rukavičky, opravdu vypadal důstojně a k dětem se choval velmi vlídně, jako strýček. Prostě nikdo by nevěřil, že to je vrah. Tohle všechno byl samozřejmě velký podvod, přetvářka.

Vězni z rodinného tábora měli v ústřední kartotéce poznámku Sonderbehandlung nach 6 Monaten. Zvláštní zacházení po šesti měsících, což byla kryptomluva, zvláštní zacházení znamenalo smrt v plynových komorách po šesti měsících. My jsme to tam měli také. Nadešel osudový červen 1944. Jenomže situace se změnila, byla invaze, fronta se blížila, Německo potřebovalo pracovní síly, tak si hitlerovci zřejmě uvědomili, že by to bylo plýtvání lidskými silami, kdyby dál likvidovali zdravé lidi. A proto vybrali několik tisíc zdravých mužů a žen a poslali je do pracovních táborů. Z těchto lidí někteří přežili. Vybrali také mého bratra, ten ovšem nepřežil, zahynul patrně na jaře čtyřicet pět, buďto kvůli nemoci nebo při pochodech smrti. Moje matka byla už v Terezíně operována na rakovinu, měla odebráno jedno nadro, a tedy nemohla projít selekcí, takže si ji tam nechali. Já jsem zůstal také, protože jsem byl práce neschopný čtrnáctiletý kluk.

Jednoho horkého letního dne, někteří chlapci říkají, že to bylo ve čtvrtek šestého července 1944, já si datum nepamatuji, je to možné, přišel Mengele do tábora a jeden chlapec se odvážil k němu přiblížit a řekl mu, že jsme tady ještě jedna skupina chlapců, kteří jsou schopni pracovat. Nejsou ještě vysláblí a nemocní, sice jim není ještě šestnáct, ale jsou ochotni pracovat. Pan Mengele byl zjevně v dobré náladě a byl tak slušný, že toho chlapce na místě nezastřelil, a že opravdu v dětském bloku, který už byl prázdný, uspořádal selekci. Pamatuji si, že stál napravo a my jsme před ním nazí, šaty a boty v rukou, defilovali. On pak ukazoval, jestli můžeme přežít, nebo nemůžeme. Asi devadesáti chlapcům ukázal na správnou stranu, písař si pak zapsal jejich čísla, já měl to štěstí, že jsem byl mezi nimi. Poslal nás do vedlejšího tábora, to byla naše záchrana. Záchrana sice ne všech, ale z těchto devadesáti chlapců přežila skoro polovina. To byl takový

záraz, náhoda. Desátého července se opakovala hromadná vražda, která byla snad ještě větší než ta březnová, asi sedm tisíc lidí z terezínského rodinného tábora bylo ve dvou nocích zavražděno. Ženy s dětmi, staří, nemocní lidé, prostě všichni zahynuli v plynových komorách. To byl konec rodinného tábora. Byla to i smrt mojí matky.

Potom jsme přišli do mužského tábora. Protože nikde jinde nebylo místo, byli jsme přiděleni do bloku, který byl určen pro trestní komando, pro vězně, kteří se něčím provinili a tak byli zařazeni do zvláště těžkého pracovního oddílu. My jsme ovšem povinnosti Strafkommando nepodléhali. Náš blok byl uzavřený, měl vlastní dvůr, který byl ohraničen zdí, a na druhé straně toho dvora sídlilo Sonderkommando, vězni, kteří pracovali v krematoriích a v plynových komorách. Od těchto lidí jsme se dozvěděli, co se s rodinným táborem stalo. Samozřejmě jsme to tušili, ale až oni nám to potvrdili. Řekli nám, jak konkrétně se to provedlo, jeden vězeň nám ukazoval krabici plnou zlatých zubů. Asi je propašoval a pak se je snažil vyměnit za jídlo nebo za cigarety nebo za něco takového.

Každou chvíli hučely sirény, to znamenalo, že utekl nějaký vězeň. Spousta lidí se pokoušela utéct. Hned jak se to zjistilo, dráty se nabily elektřinou, ony totiž dráty nebyly nabity pořád, ale jen v případě nějaké krize, třeba když šly transporty do plynu. Teď ale byla vyhlášena pohotovost, do drátů bylo zavedeno vysoké napětí a většinou byli ti, co se snažili utéct, chyceni. Strašným způsobem je vedli zpět, k tomu jim hrála muzika něco posměšného, nějaký marš, potom jim dali do rukou nápis, jak jsou strašně rádi, že jsou zase zpět, přivedli je do našeho bloku na dvůr, strašlivým způsobem je zmlátili a za několik dní, když se jakžtakž uzdravili a nezemřeli hned při tom bití, je pověsili. Šibenice stála uprostřed tábora a celý tábor se musel jít na tu popravu podívat. No a samozřejmě jsme byli také svědky toho, jak byli lidé mučeni na dvoře našeho bloku.

Po čase jsme se zase tak nějak rozkoukali. Poprvé jsme dostali možnost jezdit mimo oblast přísně střeženého tábora. Měli jsme takový žebříňák, vozík, asi osm chlapců nás ho táhlo a jezdili jsme třeba pro dřevo do krematoria. Bylo tam naskládáno na dvoře a nám funkcionáři řekli, ať ho dovezeme, že je třeba topit, vařit... Cestou jsme míjeli vlečku, kolem níž byly naházeny věci, které tam zůstaly po nějakém transportu. Třeba když přijeli maďarští židé, ležela tam spousta věcí, protože je ještě nestačili uklidit. Našli jsme tam třeba bochníky chleba, kusy salámu, košile, boty, marmeládu... to všechno byl obrovský majetek. Tak jsme to naložili pod to dřevo a propašovali do tábora, tím jsme si pomohli a nějak vylepšili svůj život. Taky třeba když někdo pracoval v kuchyni při loupání brambor, mohl si zavázat nohavici, do toho nasypat brambory, propašovat to ven a tímto způsobem si nějak pomoci, byla to dobrá možnost. Časem jsme se dokázali v táboře nějak orientovat, viděli jsme, kde je možno nějaké takové věci získat, takže cesta z tábora vždycky přinesla nějaký užitek.

Zde jsem prožil tři měsíce, pak ale jednou na začátku října jsem byl v kuchyni, loupal jsem brambory a najednou někdo zavolal, že se vybírají chlapci pro další transport někam jinam, mimo Osvětim. Zjistil jsem, že to jsou moji kamarádi, tak jsem vyběhl, vpletl jsem se mezi ně a zase nějaký esesák nám ukazoval doprava, doleva. Mně ukázal na jinou stranu než většině chlapců, ale já najednou, v jakémsi momentálním nápadu, jsem za jeho zády přeběhl, aniž by on to zpozoroval, do té větší skupiny. Tak možná, že to bylo lepší, možná, že to nebylo lepší, ale každopádně jsem naživu, tak jsem si asi zachránil život. Naši skupinu dvaceti nebo třiceti chlapců odvezli do tábora Gross Rosen ve Slezsku, a tam už to byla naprostá katastrofa. Zase další dimenze hrůzy. Už byl podzim, zima, my měli jen letní šaty. Nikde nebyla žádná možnost získat něco navíc, chodit si pro nějaké balíčky, pro nějaké zbytky potravin, zůstala už jen práce. Otrocká práce v lese na pile, v

mrazu, o hladu, zaplavily nás tisíce vší. V Osvětimi byly vši ještě jaksí pod kontrolou. Udržovala se jakási čistota, když se nějaká veš našla, šlo se do desinfekce. Němci se totiž strašně báli flektyfu, který vši přenášejí. Ale tady... to bylo něco katastrofálního. To si nedovedete představit, co to je, být neustále zavšivený, vši se rodí geometrickou řadou, nedají se vyhubit, prostě zabijete jednu a za chvíli se jich na tom místě zase objeví deset. Spíte pod pokrývkou, která se hýbá. A když třeba staří lidé se nedovedou bránit... no tak prostě to byla jedna velká katastrofa.

Zima na přelomu let čtyřicet čtyři, čtyřicet pět byla navíc velmi tuhá, my jsme byli v horách, buď v Orlických nebo Adršpašských, bylo to někde blízko Broumova na druhé straně hor. Káceli jsme stromy, což byla těžká práce, ale nejhorší ze všeho byla ta ukrutná zima, ten neustálý mráz a ten neustálý hlad, celá ta beznaděj. Jídlo bylo nuzné, člověk si nemohl už ani nijak přilepšit. Na polích nic nebylo, hledali jsme zmrzlé žaludy, ale nic se nedalo najít, byla zima. Jak jsme v Terezíně opovrhovali těmi německými židy, tak i já jsem tu vybíral shnilé brambory, pokud jsem se k nim dostal. To už jsme se opravdu stávali muselmany. Lidmi, co už mají jenom kosti potažené kůží. Já jsem pak onemocněl, dostal jsem se na revír, to byla pro mě jistá záchrana. Jídlo sice dál nebylo nijaké, ale bylo tam jakžtakž teplo, byl jsem v posteli a nemusel jsem do toho hrozného mrazu a do té hrozné práce. Bylo to jisté vysvobození. Po několika dnech na konci ledna čtyřicet pět mě odvezli ještě zase do jiného tábora, takže jsem kontakt s ostatními chlapci ztratil. Z těch třiceti chlapců jsme bohužel přežili jenom dva. Z těch, co zůstali v Osvětimi, jich přežilo asi čtyřicet. Taky se dostali do jiných táborů, ale měli celkem slušnější podmínky, možná, kdybych nepřeběhl, přežil bych lepším způsobem... no nevím. Z těch devadesáti přežilo čtyřicet a tady z těch dvaceti nebo třiceti jsme přežili jenom dva. Já a ještě jeden holandský chlapec. O nikom jiném nevím. Ten Holanďan už zemřel, jmenoval se Durlacher, takže z této skupiny už žijí jenom já.

Pak jsem se dostal do jedné továrny, spíš odkladiště nemocných, kteří už prakticky na žádnou práci nechodili a čekali jen na smrt. Byli tu staří lidé, nemocní, dovedete si představit, jaké hygienické poměry zde panovaly, co tam bylo vší a samozřejmě hlad. Těch pár měsíců do konce války, to už byl boj o život. Už jsem opravdu počítal, jestli dřív umřu já nebo jestli dřív skončí válka. Šlo o týdny, o dny, o hodiny. Nacházel jsem se v strategicky nevýznamném Kladsku, které armády směřující na Berlín a do protektorátu nejdříve obešly, a sem přišel až druhý sled. Němci před nimi utekli, osmého května večer bylo prázdno a devátého května se objevili Rusové a Poláci. Konec války.

• Po válce

Z posledních sil jsem vylezl ven, přespál jsem někde ve stáji mezi koňmi a ráno jsem se plazil po silnici, než mě uviděl nějaký Rus. Pamatuji si, že to byl takový ten typický Ivan, měl vousy a když viděl, že sbírám odpadky, vzal mě za ruku a dovedl do blízkého německého statku. Celá rodina musela nastoupit, on jim řekl, ať mu dají nějaká vajíčka a poručil, že o mě mají pečovat. Ta rodina na mě koukala jako na bytost z Marsu. Nikdy nic takového neviděli, byl jsem na smrt nemocný, svlékli mě, dali mě do vany, já jim řekl, ať moje šaty spálí, jsou plné vší... a pak vodili ostatní Němce, své známé, aby se na mě podívali. Asi vůbec nevěděli, že tam někde o půl kilometru dál je koncentrační tábor, kde umírají lidé. Dali mě do čistého pokoje a pak je nenapadlo nic chytřejšího, než mi uvařit jakousi silnou polévku, hovězí nebo slepičí, což pro mě, vysláblého, byla samozřejmě katastrofa, následně jsem dostal průjem. Tehdy jsem měl flektyfus, tuberkulózu a nevím, co ještě... a tak, když viděli, že mě sami nijak nepomůžou, že se můj stav nelepší, odvezli mě do nějaké nemocnice, jakéhosi polského lazaretu. Ležel jsem v něm několik týdnů, překonal jsem flektyfus a

pak mě propustili. Vydal jsem se na cestu do Prahy, částečně pěšky, částečně na nějakých nákladních nebo nákladních vlacích, až jsem se dostal na české hranice do pohraniční stanice Mezilesí Lichkov. Seděl jsem na zastávce a čekal, až přijede vlak na Prahu. Pak jsem do něj nastoupil a řekl jsem si, no tak co, jedu do Prahy.

Prahou jsem se potácel, nezapomněl jsem, kde bydlím, tak jsem šel tam. Jen jsem doufal, že dům nebude zničený, protože jsem se doslechl, že se v Praze bojovalo. Naštěstí dům stál, naše sousedka, paní Bondyová, mě vzala k sobě do bytu, protože paní Kopská nebyla doma. Pak přišla i paní Kopská, šel jsem k ní a vyprávěl jí celý svůj příběh, a hlavně jsem jedl. To mi zachránilo život. Doktor mi řekl, že vůbec nedoufal, že přežiji, natolik vážný byl můj stav, ale já měl tak silnou touhu žít, že jsem svůj fyzický stav překonal. Přibíral jsem na váze, na posezení jsem klidně snědl celou bábovku, jídlo bylo mou jedinou radostí. A pak být v čisté posteli a mít jakési pohodlí. Následující měsíce jsem strávil v různých nemocnicích a sanatoriích, prakticky po dva roky jsem byl vyřazen ze života. Můj stav se nedal tak snadno překonat. Tak taková byla pro mne poválečná doba.

Co se týče mé rodiny, byl jsem tedy jediný, kdo válku přežil, matka i bratr zahynuli. Z příbuzných dále zahynuli strýc Jindřich Brod a teta Berta z Pardubic v Osvětimi, strýc Jiří Petrovský s manželkou Annou a synem Ivoškem nejspíše v Lodži, dcera strýce Jiřího Věra, kterou měl z prvního manželství s tou Italkou, nebyla deportována, zemřela po válce na leukémii. Dále v Osvětimi zemřela ve čtyřiačtyřicátém roce matčina sestra Štefa Picková, jejich bratr Jindřich byl také v Osvětimi, ale zemřel až po jejím osvobození v březnu čtyřicátého pátého roku. Je zázrak, že i jeho manželka, teta Růženka, i jejich dvě děti válku přežili. Matčin bratr Karel nebyl nikam deportován.

Po válce jsem s paní Kopskou bydlel v bytě v Masné ulici, ze kterého jsme odcházeli do transportu. Ještě dlouho jsem nemohl chodit do školy a ani nemohl být zaměstnán, až začátkem osmačtyřicátého roku jsem nastoupil místo jakéhosi úředníka v podniku, který se tehdy jmenoval Gramofonové závody, kde jsem pracoval asi dva roky. Mezitím se ke mně dostala nabídka, že lidé, kteří by chtěli studovat a zúčastnit se aktivně života společnosti, se mohou přihlásit, a pokud nemají maturitu, tak že si ji musí dodělat. Několik měsíců jsem pak chodil do jakéhosi kurzu, po jehož konci jsem udělal zkoušku, nahrazující maturitu, následně jsem se mohl přihlásit na vysokou školu. V semestru padesát, padesát jedna jsem nastoupil do Školy politických a hospodářských věd, což byla spíš taková škola, která měla pro hospodářský a politický život vychovávat funkcionáře. Po čase byla ale zrušena a její studenti byli převedeni na Filosoficko-historickou fakultu Univerzity Karlovy, kde si mohli vybrat pro další studium různé obory, filosofii, historii nebo nějakou politicko-diplomatickou dráhu. Já jsem si vybral historii a dokončil jsem ji v pětapadesátém roce. Po absolvování dostal každý student umístěnku, jakousi listinu, nárok na zaměstnání buď v ústavu, nebo v nějakém podniku. Já jsem se ucházel o místo ve Vojenském historickém ústavu, kam jsem v pětapadesátém roce s dalšími asi pěti spolužáky nastoupil.

Byli jsme velmi chudí. Hned po válce byla měnová reforma, kdy se všechny peníze převedly na takzvané vázané vklady, tudíž všechny protektorátní úspory přestaly platit. Matka tu nechala nějaké šperky, které paní Kopská zachránila, a já si třeba za jeden zlatý řetízek koupil v Darexu oblek. Darex byl předchůdce Tuzexu [vybraný obchod se zahraničním zbožím, které se v komunistických zemích nedalo běžně koupit – pozn. red.], kde se daly za zlato koupit věci, které se jinak v obchodě nedostaly.

Jak jsem říkal, strýci Karlovi se osud ostatních židů vyhnul, zůstal v Praze. Po válce to byl vlastně jediný můj příbuzný, který mi mohl pomoci. Měli krásný dům na Vinohradech a já jsem k němu vlastně chodil žebrať, třeba když jsem potřeboval nějaké peníze na školu. Sice mi nějakou tu korunu dal, ale spíš tak, aby to jeho manželka neviděla. Bylo to tak ponižující! Proto jsem byl v podstatě rád, když jeho rodina po osmačtyřicátém roce emigrovala do Brazílie. Kontakt jsme spolu dále neudržovali, strýc už zemřel.

Doba po čtyřicátém osmém roce, kdy se ujal vlády komunistický režim, byla dobou nejtvrdsších perzekucí a celé té politicky vypjaté atmosféry, kdy vlastně každý mohl být potenciální nepřítel a všichni mohli být zatčeni. Já jsem ale byl stranou toho všeho, žádné politické činnosti jsem se nezúčastnil. Byl jsem student, kterého zajímalo studium, takže jsem se prakticky do žádných veřejných funkcí a do žádné politiky nemíchal, šlo to mimo mne. Neměl jsem takovou studijní průpravu, jako měli třeba ostatní chlapci, kteří prošli všech sedm tříd gymnázia, proto pro mne bylo náročné studium zvládat. Takže mou hlavní starostí bylo zvládnout učení. Zvládnout zkoušky a postoupit do dalších ročníků. Proto se musím přiznat, že politické události šly mimo mou pozornost. Mimo mou hlavní pozornost.

Ještě před Únorem [16](#) jsem vstoupil do komunistické strany, protože jsem měl takovou představu, že proti jednomu extrému, který představoval hitlerovský režim, je možno bojovat pouze druhým extrémem, a že demokracie jako politický systém zklamala, nedokázala se bránit. A tedy jediný skutečně silný protivník a garant toho, že se nebude opakovat hitlerovská vláda a hitlerovský režim, je režim komunistický. Toto, idealistické důvody, mě vedly k tomu, že jsem v lednu čtyřicet osm do strany vstoupil. I když není možno to chápat jednostranně. Svou podstatou jsem nebyl komunista, byl jsem vychován v demokratickém duchu, pocházel jsem z buržoazní rodiny. Tehdy byl původ každého velmi pečlivě zkoumán a buržoazní původ byl nebezpečný, představoval obrovskou zátěž a velké mínus pro váš profil. Já jsem ale byl sirotek a za války jsem prožil těžkou dobu, proto to v mém případě nehrálo snad až tak velkou roli, nic kladného to ovšem nebylo. Snažil jsem se přijímat komunismus jakožto myšlenku, jakožto ideologii, ale snad právě proto, že jsem byl jiného ražení, potlačoval jsem své pochybnosti a své představy o tom, že přece jenom je ta demokracie něco, čeho bychom si měli vážit. I když sice selhala, má nějaká pozitiva. Tohle všechno bylo dost neuvědomělé, protože co já, sedmnáctiletý kluk, jsem věděl o demokracii? Faktem zůstává, že jsem v tomto smyslu nebyl takový ten nadšený, nemyslíci a stádní typ, který na schůzích tleskal a provolával slávu Stalinovi a ať žije Sovětský svaz. Nebo se mohl zbláznit nadšením, když šel na první máj v průvodu, případně viděl na schůzi nějakého komunistického představitele, takový jsem opravdu nebyl. Musel jsem v sobě bojovat s tím, čemu se tehdy říkalo rezidua měšťáckého myšlení. Všechny tyto projevy takzvaných přežitků byly velmi ostře sledovány ostatním kolektivem komunistů, kteří byli na škole vedoucími funkcionáři, a velmi pečlivě si zaznamenávali vše, co se neshodovalo s jejich míněním o tom, jak by měl vypadat mladý komunistický budovatel republiky. Když přišel Únor [16](#), asi tak bych řekl, rozumem jsem ho přijal jako nějaké řešení, ale srdcem určitě jsem nebyl stoprocentně na této straně. To určitě ne. Věděl jsem, že tady končí něco, čeho je škoda. Tady začíná něco neznámého, což jsem rozumem sice chápal, musel jsem totiž studovat spisy Marxe, Stalina a podobných a orientovat se v komunistické ideologii, ale v srdci jsem litoval, že končí éra, kdy byla možnost diskuse, možnost opozice, možnost vyjádřit své názory i jiného druhu než komunistické. Takže jsem nesplynul s davem, vždycky mě dav spíš provokoval k otázkám, které byly nekonformní.

Ovšem samozřejmě jsem si musel dávat pozor, abych se nahlas neprojevoval. Jestliže člověk chtěl být na škole a chtěl dokončit studium, musel být ve svých projevech opatrný. Nesměl dát najevo, že nepatří do kolektivu, že s ním není zajedno. Na škole fungovala velká politická policie. Byli tam lidi, kteří velmi ostře sledovali vaše chování, vše se zapisovalo do kádrových posudků. Každých několik měsíců se konaly takzvané prověrky. Já jsem nikomu neublížil, ale taky jsem sám sobě přirozeně nechtěl ublížit tím, že bych řekl tak tohle to je nesmysl, fráze, nesprávný názor. Samozřejmě, že mě potkala na škole doba Slánského procesu [17](#), zase to ale šlo mimo mě. Cítil jsem, že je tady něco zlého, že je tu něco, co se nesluší, co je nebezpečné a co je jakýsi symptom neblahého vývoje, ale radši jsem se od toho odvracel. Říkal jsem si, že přece já jako židovský chlapec nemůžu sympatizovat s těmi odsouzenými židy, s těmi sionisty, protože tím pádem by to odium padlo i na mě. Takže jsem se radši stáhl a říkal si, že strana má nějaký důvod to takhle říkat, proto radši o tom nebudu moc přemýšlet. Byla to ovšem chyba, byla to moje hanba, že jsem už tehdy neprohlédl, ale ono to v tom ovzduší, které bylo, nešlo, a nebylo by to dobře, protože kdybych byl prohlédl, tak bych musel být vyloučen nebo musel bych ze školy vystoupit.

V padesátém třetím zemřel Gottwald [18](#). To byl velký smutek v národě. Samozřejmě na škole byly oficiální projevy a pláč, hlavně děvčata emocionálně štkala nad ztrátou, hroznou ránou, navíc nešlo jenom o Gottwalda, krátce předtím zemřel i Stalin. Všichni se předstihovali v projevech zármutku, nevím už, jestli se nosily i černé pásky, ale smát se byl každopádně zločin. Byla to opravdu doba, kdy člověk musel velmi zřetelně dávat najevo ztrátu, která tento národ a stranu a všechny pokrokové lidi na celém světě postihla. Zajisté, že to byla komedie. Komedie v době hrůzy, kdy člověk věděl, že všude číhá někdo, kdo ho sleduje. Kdo si zapisuje jeho výroky a kdo sleduje jeho chování, řeči, názory. Žili jsme v policejním státu a chodili na policejní školu. Vylučování lidí bylo běžné. Například jeden kolega kdesi vyhrabal Trockého [19](#) a začal ho číst. Jenže Trockého kniha, to byl zločin. To bylo na upálení. Byla objevena v jeho osobních věcech, a tak byl okamžitě vyloučen. Opravdu hrozná doba. Na druhou stranu jsme byli mladí, bylo mi dvacet, jednadvacet let, doháněl jsem vlastně své mládí. Nejkrásnější léta svého života jsem prožil v lágru nebo po nemocnicích, takže jsem taky začínal chtít žít pořádný život, mít lásky a tak dále, sice jsem pořád byl hendikepován svým stavem, přesto však člověk chtěl mít nějaké zájmy, snažil se chodit na zábavu, pořádaly se různé kroužky, tancovalo se, zpívalo... Zábava byla různým způsobem omezená, ale přeci jen to jistý únik ze sešňerovaného politického života byl.

Během studia, v dvaapadesátém roce, jsem také potkal svou budoucí ženu. Jmenovala se Libuše Kvasničková, byla o tři roky mladší a pocházela z Moravy. Poznali jsme se na koleji v Opletalově ulici, kam jsem chodil za svými kamarády, abychom pořádali různé takové párty nebo nacvičovali všelijaké veselé divadelní výstupy. Začali jsme spolu chodit a po dvou letech, ještě před dokončením školy, jsme se v čtyřiapadesátém roce vzali.

Libuše byla taková uvědomělá, spíš proletářského původu, i když její otec byl četník, tak jakýpak proletář. Celá rodina se po válce věnovala politice a vstoupila do komunistické strany. Moje žena byla přesvědčená svazačka. Myslím si, že na mě shlížela s jakýmsi odstupem, protože poznala, že já zas tak přesvědčený svazák nejsem, že jsem dokonce ochoten v soukromí vyprávět takzvané reakční vtipy, což byla strašná urážka, nesmělo se to. Pod mým vlivem se však zcivilizovala a velmi brzy se z ní stala normální dívka. Měli jsme studentskou svatbu na Staroměstské radnici, prakticky jsem ani neměl na její zaplacení. Byla opravdu taková studentská, konala se třicátého dubna padesátého čtvrtého roku a druhý den jsme hned šli do průvodu. Tehdy se chodilo do průvodu

Prahou, celá škola se podílela. Byla to komedie, měli jsme oslavovat první máj a naši stranu a vládu, naše představitele. Po svatbě jsme bydleli, spolu s paní Kopskou, dál v bytě v Masné ulici. Na podzim se nám narodila dcera Šárka.

Po skončení školy jsem nastoupil ve Vojenském historickém ústavu. Až do padesátého pátého roku byl hlavním nepřítelem věrných komunistů Tito [20](#). To byl zrádce a všechna obvinění v Slánského procesu [17](#) spočívala v tom, že jde o titoistickou sionistickou skupinu. Lev Haas, který taky zažil Terezín, se pak naprosto znemožnil tím, že v každém Rudém právu [noviny s levicově orientovanou redakcí – pozn. red.] byl jeho obraz krvavého psa Tita, spolu s dalšími imperialistickými zločinci, jako byli Eisenhower, Churchill, MacArthur. Ovšem Tito jim vždy vévodil a z rukou mu kapala krev. Měl v nich sekeru, kterou chtěl vraždit. Taky za styk s Jugoslávci se vylučovalo ze strany, prostě Jugoslávie a Tito v jejím čele byla náš nepřítel. Pak ale, v padesátém pátém roce, přijel Chruščov [21](#) do Bělehradu, vystoupil z letadla a na letišti ho čekal Tito. A Chruščov ho oslovil drahý soudruhu Tito. Tak to byl pro mě šok. To jsem si řekl, tohle se mi snad jen zdá. Tak tento krvavý pes, tento agent imperialismu, tento výlupek všeho strašného, zlého a odporného, je najednou drahý soudruh? To jsem si řekl, to je podvod. Teď vím, že jste mě oklamali. Teď vím, že to, co jsem skrýval v srdci a co jsem se bál dát najevo, je pravda, jste zločinci. Ovšem nebylo možné okamžitě přejít od komunistických myšlenek na antikomunismus. V tomto chování a myšlení jsem nebyl sám. Snažili jsme se komunismus nějakým způsobem reorganizovat, reformovat ho. Snažili jsme se nějakým způsobem nabourat ideologii jediné jasnovidné a všeznalé myšlenky, komunistické pravdy, chtěli jsme poukazovat na zločiny, které se děly. To taky nebyla tak jednoduchá věc. V Československu prakticky celá intelektuální fronta humanitního směru, filosofové, historikové, žurnalisté, spisovatelé, kteří byli až dosud komunisté, se snažili komunismus reformovat, snažili jsme se tu nikdy se nemýlící stranu podkopávat. Tato intelektuální fronta byla tak obrovská, že si s ní nikdo nevěděl rady. Funkcionáři a čelní ideologové strany říkali, že jsme placení ze Západu od revanšistů a amerických imperialistů. Že to všechno je nějaká intrika, nějaký podvrh, nějaké spiknutí. Samozřejmě, nikdo nic nedostával, byl to pokus o očistu lidí, kteří si uvědomili, že uvěřili něčemu, co se ukázalo jako podvod, jako něco hrůzného. Proto se to teď snažili nějakým způsobem zlepšit, regenerovat. Přirozeně, byli jsme idealisté, tento režim nešel napravit, tento režim bylo nutno zničit. K tomu jsme se ale dlouho nemohli odhodlat, protože pořád nám byla sympatická myšlenka socialismu jako spravedlivého řádu, který by mohl společnosti prospět. Věřili jsme, že když se vydá správným směrem, chopí se ho správní lidé, dá se nějak napravit. Konkrétně já jsem pořád hledal nějaký model, který by sloučil socialismus s demokracií. Sloučil východní systém se systémem západním, hledal jsem třetí cestu, která samozřejmě byla taky nesmysl, ale prostě jsem se nechtěl vzdát myšlenky socialismus nějak reformovat. Člověk se nepřerodil naráz. Člověk si jenom uvědomil, že komunismus je zločin. Že stalinismus je zločin. Že Sovětský svaz je imperialistický, zločinný stát. Tím přece ale ještě není odepsán socialismus! Pořád to ještě může být myšlenka a praxe, která by se dala uskutečnit a světu by přinesla něco dobrého. V tom byla schizofrenie a problém generace, kterou jsem reprezentoval.

Ve Vojenském historickém ústavu jsem se dostal k problematice československého odboje za druhé světové války na Západě, což ovšem bylo obrovské tabu. Jednak Beneš [22](#) byl gangster a všichni, kdo bojovali na Západě byli zločinci, většina nebo všichni byli pomahači imperialismu, takže byli po Únoru [16](#) v kriminálech. Já a ještě jeden kolega, Eduard Čejka, jsme se snažili tuto historii popsat objektivněji. Ne objektivně, to nešlo, ale přece jenom ukázat, že to všichni nebyli reakcionáři, že to naopak byli lidé, kteří bojovali proti hitlerismu, za republiku, že to byli lidé, kteří měli zásluhy. Byl to

ale šok pro politické pracovníky v armádě. Málem nás za to upálili. Vydali jsme knížku, když ji dneska člověk čte, řekne, že je hrozná, jinak bohužel napsat nešla. Nejde o to, že tam jsou kraviny, jde o to téma, o to, že je napsána o vojácích na Západě, kteří nebyli imperialisti, kteří bojovali za svobodu. Tato kniha vzbudila ohromný ohlas. Dokonce vyhrála i nějakou cenu v soutěži Svazu bojovníků za svobodu, dlouho však cenzura nepovolila její vydání, to se podařilo až v šedesátých letech. Pořádali jsme spoustu přednášek po celé republice, byly plné, chodili na ně bývalí vojáci ze Západu, pokud už byli počátkem šedesátých let propuštěni z kriminálu. Samozřejmě, že to pro ně byla senzace, že se o nich konečně taky začalo mluvit jako o lidech, kteří se zasloužili o osvobození republiky. Pamatuji si, že na jedné přednášce vystoupil jeden bývalý voják a řekl mi: „Víte, já jsem bojoval za republiku. Ale kdyby teď zase nastala taková situace, že by republiku někdo ohrožoval a můj syn se přihlásil do armády, radši bych mu zlámal nohy, než abych ho nechal jít za ni bojovat.“ To se mi opravdu hluboce vrylo do paměti.

Chruščovova [21](#) tajná řeč, kterou pronesl v padesátém šestém roce, v té době jsem ještě pořád pracoval v tom vojenském ústavu, se samozřejmě dostala nějakým způsobem na veřejnost. Tak nějak jsme ji znali a ve stranických organizacích se začalo diskutovat o tom, co to stalinismus vlastně byl a jaké zločiny s sebou nesl. Na jedné schůzi jsem neprozřetelně přirovnal metody stranické politiky a policie k metodám gestapa. Což si politrukové [pulitruk, představitel KSČ zodpovědný za věci politickovýchovné – pozn. red.] zapsali. Hned se to pak vyšetřovalo, přišla za mnou tajná policie, snažila se mě dokonce získat, abych s nimi spolupracoval... Chtěli mě vyloučit ze strany, byla to velmi nebezpečná situace. Nakonec mě zbavili možnosti vědecké práce, v ústavu mě dali na podřadné místo, takže tahle doba na přelomu padesátých a šedesátých let byla pro mě velmi těžká. Vlastně jsem byl ostrakizován, dokonce i moji bývalí kolegové, kamarádi, kteří se mnou do ústavu společně nastoupili, se mnou nechtěli mít nic společného... koneckonců to je tak vždycky. Když někdo upadne v nemilost, tak od něj radši dál.

Počátkem šedesátých let doba hrůzy přešla, bylo zase o něco volněji a já dostal nabídku z Československé akademie věd, abych se pod její záštitou zabýval mezinárodní a československou politikou. Přijal jsem, v třiašedesátém roce jsem přešel do ústavu, který se zabýval dějinami východní Evropy. Při studiu československo-sovětských vztahů jsem ale našel věci, které byly velmi nebezpečné a ještě mnohem výbušnější než problematika československých vojáků na Západě. Proto jsem víceméně jenom sbíral materiál, když jsem začal psát knihu, tak mě vyhodili. Knihu jsem pak sice vydal jako samizdat [23](#), ale vlastně až po osmdesátém devátém roce jsem se opravdu mohl starat o to, aby se dostala na světlo světa. Považuji ji za své životní dílo.

Doba šedesátých let byla hlavně politická, dělal jsem spoustu přednášek, o Benešovi, o vojácích na Západě, o Únoru, o odboji, o situaci za protektorátu, tenkrát se tady tvrdilo, že komunisté byli největšími bojovníky proti hitlerismu, my jsem tuhle tu fámu vyvraceli, protože naopak až do jedenačtyřicátého roku komunisté proti Hitlerovi vůbec nebojovali. Opozice proti Hitlerovi v této době byla hlavně složena z občanských sil, komunisté se soustředili na poválečné převzetí moci, ne na boj s Hitlerem. To všechno byly samozřejmě novinky. Všichni stáli v úžasu nad tím, když jsme jim to my, historikové, kteří měli přístup do tajných materiálů, říkali. A dovedete si představit, jaký to zase byl šok pro komunistické funkcionáře, když se o tom doslechli? Jak vlastně my, také komunisté, rozvracíme stranický a společenský monolit...

Moje paní také pracovala v Akademii věd, předtím sice byla zaměstnána ve Státním ústředním archivu, ale protože celkem často přicházela do kontaktu s cizinci, zajímala se o ni tajná policie, a

jednoho dne jí řekli, že v archivu s tajnými dokumenty pracovat nemůže. Sice ji nezavřeli nebo nevyhodili, ale dali ji na jiné místo, v Encyklopedickém ústavu Akademie věd se potom několik let podílela na tvorbě jednoho naučného slovníku.

O naši dceru se starala paní Kopská, byla pro ni jakoby babička, bába. Vlastně na ni přenesla všechnu svou lásku. Byla to další generace, o kterou se paní Kopská starala. Moje žena byla zaměstnaná, na rozdíl od mojí matky za mého dětství, proto to byla opravdu Ančí, kdo se Šárce v jejím dětství nejvíce věnoval. Tenkrát bylo zvykem děti dávat do školy, Šárka sice nějakou dobu chodila také, ale bába ji vždycky vyzvedla a šla s ní do parku nebo na hřiště. Vařila jí kašičky, když třeba plakala, já jsem říkal: prosím tě, nech ji brečet. Ale Ančí že ne, že jí nemůže nechat brečet. Asi měla pravdu, malé dítě vyžaduje pořád nějakou společnost. Tak šla za ní, tišila jí, četla pohádky, uspávala... Určitě měla o Šárku větší strach, než jsme měli my. Když byla nemocná, byla z toho celá vyděšená. My jsme nad tím mávli rukou, no tak co, malé děti mívají teploty. Jak mi říkala vnučka, ještě teď na ni dcera hodně vzpomíná a hodně o ni mluví, vždyť Šárka taky prožila ta nejkrásnější dětská léta právě s ní.

Ančí zemřela v zimě roku 1963. Už několik let před svou smrtí byla nemocná, měla rakovinu. Zemřela v nemocnici na Františků, nebyla to moc dobrá nemocnice. Sice jsme za ní chodili, ale kvalitní lékařskou péči jsme zajistit nemohli. Její smrt jsem určitě bral jako smrt dalšího člena mé rodiny. Celá rodina jsme se samozřejmě účastnili pohřbu, přijel i tchán. Obřad byl ve Strašnicích a Ančí je pohřbena na hřbitově v Šárce. Má tam urnu. Ve stejném hrobě je pohřben i její syn.

Samozřejmě, že si dnes vyčítám... všechno si vyčítám. Tenkrát mě ještě nezajímaly ty otázky, které bych jí kladl dneska. Copak já tenkrát, to mě začínal zajímat život jiným způsobem, neptal jsem se, co a jak bylo. To mě zajímá až teď. Snad každý člověk nebo alespoň většina z nich má určité výčitky vůči svým rodičům, vychovatelům. Lidem, kteří se zasloužili o jeho dětství. Je to, jak říká ten básník, chce se splácet dluh, ale není věřitele.

Zejména pro Šárku byla její ztráta velmi těžká, hodně ji oplakala. Nakonec už ale byla velká, tak začala do školy chodit sama, už se starala sama o sebe. Po základní škole navštěvovala střední uměleckou školu na Vinohradech. Byla a je výrazně výtvarně nadaná. Na dovolenou jsme jezdili tak na tři nebo na čtyři týdny hlavně po Čechách, protože to bylo nejsnadnější, nebo dceru jsme poslali ke známým na venkov, aby nemusela být přes léto v Praze, a pak jsme jezdili za ní. V šedesátých letech se nám podařilo jet asi dvakrát nebo třikrát do Bulharska a Jugoslávie k moři. Jak je známo, šedesátá léta znamenala pro život v Československu určité uvolnění, nebylo třeba až tak obtížné jezdit na Západ na různé vědecké konference, já byl zakládajícím členem Výboru pro dějiny národně osvobozenického boje, takže i díky tomu jsem byl do zahraničí na konference zván. Jezdil jsem do Vídně, Berlína, poznal jsem svět, který pro nás byl v té době naprosto nemyslitelný. Zboží všude, ovoce a hlavně elektronika, oděvy, tehdy začínaly džíny, byl problém je sehnat, a když je někdo měl, byla to senzace. Podobné zboží se samozřejmě dalo sehnat v Tuzexu [vybraný obchod se zahraničním zbožím, které se v komunistických zemích nedalo běžně koupit – pozn. red.], ale přeci jenom vidět ty plné výkladní skříně, to bohatství Vídně a Berlína, neony a večerní život... prostě úplně jiný svět. No, dneska je to otrava, dneska mě vůbec Západ neláká, neony mám tady taky, zboží tady mám taky takové, tak co bych tam dělal? Jedině tam jedu za památkami. Ale tehdy bylo hlavním cílem jít do obchodního domu. Mohli jsme nakoupit zboží asi za tisíc, za dva tisíce korun. Samozřejmě, že se ledacos pašovalo, nebo zase naši známí Němci, když přijeli na návštěvu, tak nám také přivezli dary a všelijaké věci, nebylo to až tak neproniknutelné. Ženy si kupovaly

hlavně boty, taštičky a podobné věci, to byl u nás zázrak. Jednou se moje žena vracela se svou setrou z Východního Německa, koupily si nějaké boty, které se tady ještě nedostaly, a pak se třásly, aby jim to na hranicích nesebrali. Protože to se taky stávalo, že celníci, když jste si koupili něco, co přesahovalo hodnotu povolené částky, tak vám to zabavili. Na hranicích se dělaly všelijaké kontroly, třeba mě hodiny a hodiny zdržovali, když jsem jel do Německa nebo do Rakouska, byly to nechutné scény.

V srpnu šedesátého osmého roku jsem dostal pozvání na konferenci, která se konala každý rok v rakouských Alpách. Přijal jsem ho, má paní a dcera mě doprovázely do Vídně, pak se vrátily domů a okupace [24](#) je překvapila tady. Já jsem okupaci zažil v Alpbachu. Pamatuji si, jak jsem viděl v televizi, kterak naše slavná delegace přijela do Moskvy. Moc dobře se mi vybavuje jejich zbabělost. Okupace, to byl zmatek, chaos, na hranicích se nic nekontrolovalo, nikdo nevěděl, co bude. Sice tady byli sověti, ale ještě nezakázali cestování, a tak celá řada lidí po osmašedesátém roce volně odjela pryč, naložili auta a odjeli. Manželka s dcerou se vrátily za mnou do Rakouska, měli jsme na podzim zaplacenou dovolenou v Jugoslávii, tak jsme tam odjeli. Čelní představitelé našeho státu, prezident Svoboda [25](#), první tajemník ÚV KSČ Dubček [26](#), a tehdejší předseda Národního shromáždění Smrkovský [27](#) byli opět doma, to byla taky reprezentace par excellence, no ale říkali, že se situace zase nějak uklidnila, že se máme vrátit. Vrátili jsme se a viděli jsme, co se tady děje.

Začátkem devětašedesátého roku jsem ještě dostal stipendium na rok do Německa. Tenkrát jsem uvažoval o tom, že emigruji. Rodina přijela za mnou, to byla ještě taková krátká doba, kdy normalizace nebyla až tak pevná v kramflecích a mohlo se jakžtakž cestovat. V Německu mi nabízeli místo na univerzitě, takže jsem měl možnost zůstat. Kdybych měl podporu rodiny, tak to snad i udělám. Má rodina ale emigrovat nechtěla, já zase nechtěl žít v Německu sám, proto jsem se, když mi vypršelo stipendium, vrátil do republiky. Potom mě vyloučili ze strany, že prý nejsem hoden, abych byl jejím členem, vyhodili mě i z Akademie [Československá akademie věd], no tak jsem šel čerpat vodu.

Mou paní také vyloučili ze strany a vyhodili z Akademie [Československá akademie věd], tak šla dělat uklízečku. Čekala ji dlouhá čtrnáctiletá kariéra uklízečky, kterou dělala až do důchodu. I dcera měla různé problémy, myslím, že koncem šedesátých let ještě byla v Pionýru, pak ale už ji nikam nepřijímali, pro dceru vyloučeného člověka nepřipadalo v úvahu, že by se nějak angažovala. Ona ani nechtěla. Myslím, že brzo vzala rozum. I jiné věci se jí děly, především ji taky pronásledovali, jestli měla řidičský průkaz, tak musela dělat přezkušování, moji ženu volali na přezkušování, mě zabavili řidičský průkaz, když chtěla dcera jet na zájezd s nějakou uměleckou třídou do Francie, tak jí to nedovolili... Hlavně se ale nedostala dál na školu.

Každý podnik lidi jako já nezaměstnal. Existovaly speciální podniky, které mohly tyhle ty odpadlíky, tyhle ty zrádce, disidenty zaměstnávat, například jsme mohli čistit okna, pracovat v kotelnách... A pak byl také podnik jmenující se Vodní zdroje, jehož zaměstnanci jezdili v maringotkách po krajích českých a vrtali prameny, čerpali z nich vodu a hodnotili její průtok. Tak to jsem dělal rok. Asi rok jsem jezdil v maringotce, spolu se mnou i kolega historik Jan Křen, Petr Pithart [redaktor, disident, nyní politik – pozn. red.]. A mnoho dalších nás bylo v téhle té partě. Jezdit v maringotce pořád, i v zimě, nebyla legrace, proto jsem odešel. Nějakou dobu jsem měl dohodu o práci s jednou firmou, která zprostředkovávala taxislužbu různým podnikům. Třeba si zavolali, že ten a ten chce někam odvézt, tak jsem ho odvezl, vydělával jsem si tím, že jsem počítal najeté kilometry a dobu, kterou jsem s ním jel. Ale bylo to samozřejmě velmi nebezpečné, protože vlastně ani nešlo o zaměstnání.

Existovalo potenciální nebezpečí, že mě zavřou jako příživníka, neměl jsem pojištění... Pak jsem se, z jakési známosti, dostal do nemocnice, kde byli slušní lékaři a ti mně poradili, abych si zašel na psychiatrii, že bych mohl mít komplex z koncentračních táborů a být uznán jako invalida. To se podařilo a já v sedmdesátém pátém roce dostal invalidní důchod. Díky tomu jsem mohl zůstat doma a v klidu pracovat. Byla to sice nužná existence, ale svobodná. Přece jenom to byla určitá ekonomická jistota. Peněz bylo málo, ale taky se málo platilo, takže s tím člověk mohl nějak vyžít.

Někdy na Vánoce sedmdesátého šestého roku za mnou přišel myslím Miloš Hájek, můj kolega historik, také byl členem Výboru pro dějiny národního osvobození, a řekl mi, že se připravuje akce, která není protizákonná, naopak jejím cílem je, aby vláda dodržovala vlastní zákony a nařízení. A s tím jsem bez váhání souhlasil, podepsal jsem a tak jsem se stal jedním z asi sto padesáti prvních signatářů Charty 77 [28](#). Okamžitě se kolem toho strhl pokřik, ačkoliv text Charty skoro nikdo nečetl, protože se nesměla publikovat, vysílala o ní jen Svobodná Evropa [29](#) a Hlas Ameriky nebo kolovala v samizdatu [23](#). Lidem to ale nevadilo, hned se stavěli proti zrádcům a rozvratníkům, podepisovali Antichartu. Tak se dělo i v Národním divadle, dodnes je to ostuda české kultury. U mě v bytě se pak konala domovní prohlídka, obraceli mi knihy vzhůru nohama, hledali nějaký kontrarevoluční spis. Podařilo se jim najít rukopis mé knihy. Hned ho dali stranou, zdál se jim podezřelý. Ovšem byli to takoví dosti primitivové, takže já, když jsem viděl, že se obrátili, jsem ho zase vzal a schoval jinam. Kdyby mi ho byli zabavili, byl by s knihou konec, poněvadž jsem ještě neměl kopii. Zabavili nám spoustu hloupostí, například nějakou dětskou tiskárničku, kterou si děti skládají z gumových písmenek. Ti idioti si mysleli, že to je corpus delicti a že s tím vyvíjím ilegální časopiseckou činnost. Pak chtěli ještě prohlédnout sklep, šel jsem tam s nimi, a řekl jsem si, tak teď vás teda hoši vytrestám. Ve sklepe byla všude vrstva prachu a i jim bylo jasné, že se tu asi žádná kontrarevoluce v dohledné minulosti nekonala, takže chtěli zase odejít. Ale já jsem řekl, to teda ne, vy jste placení za to, že tady provedete dobrou práci, já platím daně, takže to tady prohlédnout prostě musíte... Vlastně jsem pro ně ani nebyl tak velká ryba, jiní chartisti, třeba ti, co byli mluvčími, na tom byli hůř.

S ostatními chartisty jsme se v podstatě dál scházeli jako přátelé. Takový okruh našich známých, ti, kteří byli ve Výboru pro dějiny národního osvobození, všichni Chartu podepsali. Takže my jsme se dál scházeli ne jako chartisti, ale jako přátelé, kolegové, historikové. A pak taky, další kamarádi k nám chodili mýt okna. Nebylo to drahé, tak jsme si řekli, co bychom to dělali my, když si na to můžeme zavolat firmu, a firma nám vždycky poslala nějakého kamaráda, který u ní pracoval. Tak k nám takto chodili Dientsbier [český novinář, politik, diplomat – pozn. red.], kardinál Vlk [český disident, katolický kněz, nyní pražský kardinál – pozn. red.], Dobrovský [český disident, diplomat – pozn. red.], Jaroslav Šedivý a taky Rudolf Battěk.

Rudolf Battěk je takové enfant terrible sociální demokracie, byl několikrát zatčený a jednou, osmadvacátého října, si pro něj přišli zrovna, když u nás umýval okna. Den předtím se měl nahlásit na policii, to ale neudělal a druhý den byl objednaný u nás. Battěk umýval okna a najednou někdo zazvonil. Prvně přišli dva, když ale odmítl s nimi odejít, prý půjde, až dokončí svou práci, tak si přivedli ještě třetího jako posilu. No byla to situace hrozná, on v okně, křičel, že jestli udělají ještě krok, okno rozbije a skočí. Okno dokonce i rozbil. Moje žena, která je velmi duchapřítomná, taky už byla dosti rozrušená, ale napadlo ji předstírat hysterický záchvat. Praštila sebou na zem, šermovala rukama a řvala, že on skáče z okna, ať odejdou. Tak se lekli, jeden v okně, jedna sebou smýká na zemi, a odešli pryč. To, že k nám chodili policajti do bytu, to byla jejich zvyklost.

Taky jsme byli odposlouchávání. Jednou v sobotu, když byla má žena sama doma, ležela na posteli a slyšela přes zeď jakýsi šramot, škrabání, vrtání a protahování něčeho... Bylo to velmi nápadné, protože jsme sousedili se školou, kde nikdo neměl v sobotu odpoledne co dělat, všude byl klid, sousedé odjeli z Prahy, na ulicích nikdo nebyl. Trvalo to asi půl hodiny a když to skončilo, vykoukla oknem a viděla, že z té školy odchází čtyři muži s aktovkami. Bylo jasné, že nám zabudovali odposlech. Vlastně nám to bylo jedno, politicky jsme mluvili otevřeně, takže si to klidně mohli poslechnout. Po osmdesátém devátém [30](#) se mi dostal do rukou pláněk našeho bytu, který při instalaci odposlechu použili. Nakreslil ho jeden náš dobrý známý, s nímž jsme se často stýkali.

Moje žena pracovala patnáct let v Akademii [Československá akademie věd] a dalších patnáct let u kýblu jako uklízečka, a to na třech různých místech. Taky měla problémy, aby vůbec nějakou práci sehnala, byla odmítnuta asi na devětačtyřiceti místech, než vůbec něco díky nějaké protekci našla. Místo uklízečky nebylo nějak dobře honorované, dostávala asi třetinu svého předchozího platu, ale mělo to tu výhodu, že si práci mohla udělat v podstatě kdykoli a i já jsem jí mohl v práci pomoci nebo za ni zaskočit. Nejdéle pracovala a nejraději vzpomíná na dobu, kdy uklízela v Divadelním ústavu v Celetné, bylo to tam po rekonstrukci, pěkné prostředí, pěkně se tam k ní chovali... Byl tam sál, kde je dnes divadlo Kašpar, a v tom sále vždycky dopoledne zkoušelo Smetanovo kvarteto. Tak s tím se velice spřátelila. Měla celkem čas, v té době začala cvičit jógu, má žena je také vegetariánka. V roce osmdesát sedm šla do důchodu.

Doma jsme každý večer poslouchali Svobodnou Evropu [29](#), ovšem Svobodná Evropa tady v Praze chytit nešla, takže jsem se naučil polsky a poslouchal ji v polštině. Ta byla nerušená. Pak jsme také poslouchali Hlas Ameriky a trochu BBC. Dcera mi říkala, hele, tati, já potřebuju teď ve škole, abys mi řekl to a to o té situaci, ale prosím tě neříkej mi, jak to říká Svobodná Evropa, řekni to tak, jak to mám říct ve škole já. Dcera dobře věděla co a co, co se může a co se nemůže, ta opravdu prokousla režim velmi brzy.

Mé dceři nebylo umožněno dostat se na vysokou školu, ačkoliv měla nejlepší známky, nejlepší doporučení, udělala nejlepší přijímací zkoušky, ale Brodová prostě byla na indexu, tak ji automaticky odložili stranou a už je nezajímala. Dělal pak několik let v různých obchodech aranžérku. V osmdesátých letech přijel do Prahy jeden Američan, můj budoucí zeť, Richard Hyland. Předtím pobýval nějaký čas na studiích v Německu a dostal od jednoho mého známého doporučení, že až bude v Praze, má se stavit u Brodových. Tak se stavit a padli si se Šárkou do oka.

Richard je žid a vlastně až přes něj se Šárka k židovství dostala a začala se o to víc zajímat, my jsme ji k tomu nevychovali. Až v této době jsem jí řekl o tom, co se se mnou a s mnou rodinou dělo za války. Jinak se o tom doma nemluvilo. Když se mě ptala, co to mám na ruce za číslo, řekl jsem, že to je telefon. Nechtěl jsem o tom nějak mluvit, vlastně celkově ne moc rád mluvím o sobě. Teď jsem se toho snad už částečně zbavil, ale dřív jsem hodně dlouho o tom mluvit nechtěl. Snad jsem se za to styděl. Styděl jsem se, že to byla taková doba ubohosti. Ponížení a ubohosti. Odnesl jsem si z války komplexy, že nejsem plnohodnotný, plnoprávný člověk, že se pořád musím nějak stylizovat do toho, že jsem rovnoprávný občan. Moje vzpomínky a všecko se to nějak tak zapletlo a zkazilo. Šárka tedy moc nenaléhala. Začala naléhat teprve, když byla dospělá.

Nevím, jestli Šárce říkala něco moje paní nebo paní Kopská, děti se o to moc nezajímaly. Myslím, že naše osudy za války tenkrát nikoho nějak moc nezajímaly, zájem o holocaust a o židy je záležitostí posledních desíti, patnácti let. Za socialismu nebylo moc žádoucí o tom mluvit, židé byli v podstatě

sionisty a to byla prodloužená ruka amerického imperialismu, Izrael, židé, to všechno bylo velmi podezřelé. Nedávno jsem se sešel se svými bývalými kolegy z Vojenského historického ústavu a ti říkali, že vůbec nevěděli, že jsem něco takového zažil. A to se mnou pracovali několik let. Bylo známo, že jsem žid, ale buď je to nezajímalo nebo se styděli na něco se zeptat. Stud byl oboustranný. Já jsme se styděl za to, že jsem byl takový chudák, oni se styděli za to, že prožili válku v klidu a v bezpečí. Asi, snad, nevím.

Když tedy Šárka potkala svého židovského muže, začala se o můj osud zajímat. Požádala mě, abych sepsal vzpomínky, tak jsem udělal. Nevím, jak to na ni zapůsobilo, Šárka je v tomto ohledu intorvert a nedává své city najevo. Jestli se potom o holocaust zajímala víc, hlouběji, to nemůžu říct. Taky nevím, s kým jiným by se o tom bavila. Z příbuzných se nikdo nevrátil a já jsem též neudržel styky s nikým, kdo by měl podobný osud.

Prakticky jsem ani židovské kamarády, se kterými bych se o tom mohl bavit, neměl. Byli v cizině a já s nimi mohl znovu navázat kontakt až po revoluci. Tehdy také jsem se začal stýkat s osvětimskými spoluvězni žijícími u nás. V podstatě jsem předtím vůbec nevěděl, že v Praze ještě nějakí další osvětimští zajatci žijí. Sám jsem je nevyhledával, je totiž fakt, že jsem se o tuto problematiku začal hlouběji zabývat až před těmi patnácti lety. Tenkrát vlastně ani žádná literatura k tomuto tématu nebyla. A pokud ano, šlo jen o propagandu. Ale několikrát jsem vedl své známé do Terezína. Návštěva Terezína za komunistů byla fraška. Vůbec se tu o židech nemluvalo, všechny návštěvy jezdily na Malou pevnost a tam si fotografovaly nápis Arbeit macht frei a mysleli, že toto bylo ghetto. V Jugendheimu, kde jsme bydleli, bylo muzeum policie. Jel jsem do Terezína jednou s jedním Američanem, který se holocaustem zabýval. Chtěl vědět, kde bylo v Terezíně vězení. Zjistili jsme, že se nacházelo v nějaké policejní stanici, šli jsme se tam tedy podívat do sklepa, kde byl nějaký policista a vše nám ukazoval. Nevěděl ovšem, že můj společník je Američan. Když to zjistil, zděsil se a zakázal nám fotografovat. Někaké snímky se nám ale přesto podařilo pořídit. Jednou také přijela má stará příbuzná z Německa a chtěla vidět v Terezíně kasárna, v nichž byla ubytovaná. Vzal jsem jí tam, důstojník, který vyšel z brány, byl nejdřív docela vstřícný, jenže když jsme mu měli dát své průkazy a ona předložila svůj německý, byl konec. Žádná návštěva nebyla, dovnitř nás vůbec nepustili.

Rodina mého budoucího zeť se přestěhovala do Ameriky už začátkem dvacátého století, prakticky se jich tedy události druhé světové války nedotkly. Rick se vlastně s holocaustem setkal až na studiích v Evropě. Šárka a Richard se v osmdesátém druhém roce vzali. Měli židovskou svatbu, dcera konvertovala k židovství, nebyla totiž halachická židovka. Mikve [rituální koupel – pozn. red.] byla ve Vltavě, kde se Šárka rituálně očistila, pak ještě musela jít pod sprchu, aby se očistila od té špíny, co jinak ve Vltavě plave. Svatba se konala ve Staronové synagoze a na židovské radnici. Byla to velká událost, přijely desítky hostů, taky tchán z Ameriky, který to celé financoval. Samozřejmě, že se o to zajímala i policie, ale v osmdesátých letech už byla přeci jenom ta doba mírnější.

Pro Šárku bylo vysvobození, že si Richarda vzala. Od osmdesátých let platilo, že když si dívka vezme cizince, automaticky s ním může vyjet. Nejprve se tedy odstěhovali do Německa, tam nějakou dobu žili a asi po dvou letech se odstěhovali do Ameriky, kde žijí dodnes. Nejprve bydleli ve Washingtonu, Šárka zde vystudovala na Yale design, pak bydleli nějakou dobu v Miami, kde její muž přednášel na univerzitě, Richard je právník a přednáší hodně, teď opět žijí na východním pobřeží ve Filadelfii. Šárka pracuje jako grafik-designer, navrhuje obálky na knihy, výstavy, taky přednáší na univerzitě. Má velké štěstí, že se vlastně věnuje svému koníčku, dělá to, co jí baví.

V osmdesátých letech bylo už snadnější vyjždět do ciziny, režim už bral ohledy na to, když měl člověk nějaké blízké příbuzné v cizině, tak asi jednou za rok jsme ji měli dovoleno navštívit. Pak už ani nekontrolovali, jak moc se s dcerou v zahraničí potkáváme, prostě jsme získali výjezdní doložku a mohli jsme vyjet. Naposledy takhle jsme byli ještě v létě osmdesátého devátého roku v Západním Berlíně, když jsme potom přejížděli přes hranice, zase se nám to snažili co nejvíc znepříjemnit, udělali nám důkladnou prohlídku a zabavili knihy, které jsme vezli.

Za vlády komunistů se v Československu velmi poničilo životní prostředí. My jsme bydleli v Masné ulici, tedy kousek od Náměstí Republiky, kde prý byl nejhorší vzduch v celé Praze. Na Starém Městě, kde jsme bydleli, prý bylo nedýchatelné. Také moje žena trpěla různými dechovými potížemi, ale mě to nikdy nepřipadlo. Říkají mi, že už nemám žádný cit, žádné dechové a chuťové buňky, tudíž jsem vůči špatnému ovzduší imunní. Opravdu, mně to nikdy tak zlé nepřipadlo. Bydlení v Masné ulici mělo i výhody, je tu takové náměstíčko a v podstatě to tenkrát byla vesnice. Žádné auto tam nepřejelo, lidé seděli venku, večer chodili na debaty... Byla to opravdu taková oáza klidu. Dneska už tam jsou samé hospody, spousta turistů, normální obchody vymizely. Dnes už to taková idylka není, auta tam také jezdí.

Léto osmdesátého devátého roku byla taková vzrušující doba [30](#). Změny v Polsku [31](#), v Maďarsku už částečně proběhly, pak na podzim byla ta anabáze Němců, to bylo ještě před tím, než v Německu padla zeď, Němci se snažili prvně přes Maďarsko a pak i přes nás dostat na Západ. To si pamatuji, že jsem šel k německému velvyslanectví na Malou Stranu a tam byly zástupy Němců, jejich auta stála všude po celém Petříně a po celé Malé Straně. Nechávali je tam, snažili se ze všech sil dostat se na půdu německého velvyslanectví. A pak se už blížil náš Listopad [30](#). Ještě na počátku roku osmdesát devět se konaly v Praze demonstrace, které se nazývají Palachův týden [Jan Palach (1948-1969): český student, který se 16. ledna roku 1969 na protest proti okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy upálil na pražském Václavském náměstí. Palachův týden - řada protestních demonstrací k 20. výročí upálení Jana Palacha v lednu 1989. Týden protestů vyvrcholil poutí k Palachovu hrobu ve Všetatech. Policisté tvrdě zasahovali proti demonstrantům, tisíce lidí se k cíli ani nedostaly - pozn. red.]. Zasahovala při nich policie, tak jsem zažil, jak na nás vzali vodní děla, zatýkali lidi a mlátili je obušky. Já jsem se nějakým přímým střetům s policií vyhnul, prostě když začali stříkat, tak jsem se vždycky schoval za nějaký roh, aby mě to nesmetlo. Určitě to nebylo moc příjemné dostat v lednu zásah proudem studené vody, takže já jsem byl takovým jakýmsi souputníkem, ale neutrpěl jsem žádnou úhonu. Pak samozřejmě byly ještě demonstrace osmadvacátého října, to už vše šlo k sedmáctému listopadu.

Po roce 1989

Na sedmnáctý listopad svolali studenti nějakou demonstraci na Albertov, šel jsem tam ještě s nějakými přáteli taky. Už to byla taková zvláštní atmosféra, ale nemyslím si, že by se dala charakterizovat jako vysloveně revoluční. Provolávala se třeba nějaká hesla o pravdě, ovšem vysloveně protikomunistické to asi ještě nebylo. Šlo se nahoru na Vyšehrad, myslím, že tam chtěli dát nějaké květiny k Máchovi [32](#), pak, spontánně, šel průvod zase zpátky dolů, nabyt na síle a dole pod Vyšehradem se rozdvojil. Jedna jeho část šla po nábřeží, ta dorazila potom na Národní třídu, no a druhá část, ve které jsem byl i já, šla Vyšehradskou ulicí, kde nás u Botanické zahrady na tom náměstíčku zastavil kordón policistů. Nebylo žádné násilí, průvod se zastavil a čekal. Nevěděl jsme,

že ten průvod má ještě jednu odnož, tak jsem si řekl, co tady budu koukat na ty policajty, nějakou postranní uličkou jsme to obešli, dostali jsme se na Karlovo náměstí a ahoj, jeli jsme domů. Vůbec jsem netušil, že se něco bude dít. Moje žena byla tehdy zrovna někde venku, mimo Prahu, večer jsem si pustil Svobodnou Evropu a teď hlásili, že je masakr na Národní třídě. Uvědomil jsem si, to už není žádná legrace, už jde o vážnou věc. Další den vyhlásili herci Realistického divadla stávkou, pak se přidali studenti a celé to nabíralo na síle, začínalo být jasné, že jde o revoluci. Revoluce nemusí být vždycky krvavá, revoluce znamená zásadní společenský převrat. Konec jednoho společenského systému a začátek jiného. Bezesporu v tomto ohledu to revoluce byla. Padla komunistická vláda, konaly se demonstrace na Václavském náměstí... Zpočátku televize události bojkotovala, ale po několika dnech už všem bylo jasné, že je v proudu něco, co nejde potlačit, nedá se zamlčet. Měl jsem známé v Melantrichu, jeho budova dodnes stojí na Václavském náměstí, i když Melantrich samotný už nefunguje. Zde na balkóně bylo středisko Občanského fóra [33](#), konaly se tu projevy. Já sice nebyl na balkóně, ale bylo mi umožněno dívat se na všechno z jeho okna, takže jsem byl bezprostředně u toho. Bylo to ohromné, všude visely plakáty „Konec vlády jedné strany“, prostě skvělá atmosféra.

Tak jsme se po dlouhé době konečně dočkali změny. Na Letné se konala shromáždění... Sice nějaké obavy jsme měli, že by se to ještě mohlo zvrtnout, ale v podstatě situace se už tak změnila, že Sovětský svaz by si nevzal na triko, aby tady byla nějaká krvavá lázeň, no a naši představitelé byli taky zbabělí, takže lidové milice se vrátily zpět a armáda zůstala v kasárnách. Každý den přinášel něco nového, najednou měla vláda být složena už nejenom z komunistů, pak se ukázalo, že komunistů tam má být víc, tak lidé zase protestovali, prostě pořád se něco dělo... Hodně se mluvilo o tom, že jsme zase poslední. Že to je zase hanba. Už padlo Polsko, padlo Maďarsko, v Německu se zhroutila zeď, jenom Československo zase vypadalo, že bude poslední, kdo se osvobodí.

Samozřejmě jsme si říkali, že ta všeobecná euforie nevydrží dlouho. Že zpočátku budou lidé nadšení, ale po čase, když se ukáže, že žádná revoluce nemůže nikdy splnit všechna očekávání, které do ní vkládají, a že k moci se dostanou nikoliv idealisté, kteří mají plno ideálů, ale žádnou organizaci, nýbrž hoši s ostrými lokty, tak mi bylo jasné, že za pár let budou lidi vzpomínat na komunismus. Poněvadž to tady bylo laciné, lidi nepotřebovali svobodu, na co by jim byla svoboda slova, když mohli sedět v hospodách a pít laciné pivo? Do ciziny se taky člověk, který nebyl poznamenan, jednou za čas na nějakou tu výjezdní doložku dostal, takže lidem prakticky nic nechybělo. Co si nakradli, to měli. Krást se mohlo, poněvadž vláda říkala: my předstíráme, že vás platíme, vy předstíráte, že pracujete. A tak lidi kradli, bylo to naprosto obvyklé, kdo nekradl byl hlupák, a prakticky jim moc nechybělo. Komunismus už nebyl takový krvavý, jako byl v padesátých letech. Husák [president Československé socialistické republiky pozn. red.] už byl senilní, pak nastoupil ten idiot Jakeš [34](#), z něho si lidi dělali legraci... tak samozřejmě, policajti byli tvrdí pořád, obušky měli pořád v rukou, ale kdo nešel na demonstraci, tomu se nic nestalo. Tudíž nespokojenost byla skutečně jenom mezi intelektuály a lidmi, kteří byli nějak stigmatizováni. Bylo velké štěstí, že se k demonstrujícím přidali i dělníci z ČKD. Problém tady ovšem byl, že nebylo vládu komu předat. Myslím, že disidenti typu Havel [35](#), Vondra [Saša (Alexandr) Vondra, nar. 1961. Geograf, signatář Charty 77. V únoru 1989 odsouzen na dva měsíce ztráty svobody. V době od 2.1.1989 do 6.1.1990 mluvčí Charty 77. Po nástupu o výkonu trestu jej ve funkci mluvčího 52 dnů zastupoval Václav Havel – pozn. red.], Malý [český disident, katolický kněz, biskup – pozn. red.] byli spíše duchovní lidé, kteří o moc nějak zvlášť nestáli. Tak se u nás postupně dostali k moci lidé, kteří sice nějak bojovníci proti komunismu nebyli, ale kteří se vyznali a dokázali se protlačit.

Já jsem se pak mohl vrátit zpět od Ústavu pro dějiny východní Evropy. Sice tam bylo jiné vedení, ale já už nebyl zvyklý na nějakou disciplínu. Chtěl jsem si říkat a dělat to, co chci, nebyl jsem ochotný poslouchat nějaká nařízení a dodržovat nějaké řády, takže jsem se s nimi radši po půl druhém roce rozloučil a šel zpátky do důchodu. Protože nebyly peníze, tak ten ústav stejně zanikl, stal se součástí Historického ústavu Akademie věd. Materiálně jsme s manželkou zajištěni byli, dceru jsme měli venku, takže nám mohla pomoci, taky jsem dostal nějaké odškodnění za pobyt v koncentračním táboře od české vlády a od Němců, což nám koneckonců pomohlo, když jsme si pořizovali tento byt. Dům, ve kterém jsme bydleli v Masné ulici, se předělával, proto jsme se v polovině devadesátých let museli přestěhovat, našli jsme si bydlení v Bubenči. Měli jsme na něm dost práce, když jsme ho kupovali, byt byl ve velmi dezolátním stavu, no ale zútlunili jsme ho a žije se nám tady dobře. Pak jsem také mohl publikovat to, co dříve kolovalo jen v samizdatu, mohl jsem přednášet, publikovat články, za to byly nějaké honoráře, takže to vypadalo, že budeme materiálně zajištěni, nakonec jsme se starali už jen o nás dva.

Když vznikl Izrael, vlastně jsem to ani nijak nereflektoval. Jednak jsem byl v osmačtyřicátém roce pořád ještě nemocný, dožívala má neschopnost zařadit se do společnosti, takže jsem Izrael prakticky začal vnímat teprve v době Slánského procesu [17](#) a pak hlavně při sedmidenní válce. Tenkrát všichni intelektuálové, včetně komunistických, byli pro Izrael. Každou hodinu jsem poslouchal zprávy Svobodné Evropy nebo BBC, abych věděl, jak vypadá situace na frontě. Byla to hrozná situace, kdyby byl Izrael tehdy nezaútočil, už by neexistoval. To je právě ta otázka preventivní války. Preventivní válka je někdy tak životně nutná, zejména pro Izrael, že se o tom nedá diskutovat. Jakýpak pacifismus? Prostě válka je někdy nutná, morálně ospravedlnitelná, kdežto pacifismus je někdy morálně naprosto shnilý. Pacifismus byl před válkou ve Francii, co by bojovali, když Verdun jim zničil celou mužskou populaci? Kdežto v Německu žádný pacifismus nebyl a jak to dopadlo? To je naprosto jednoznačná věc, celou svou bytostí, celým svým rozumem jsem na straně Izraele. Víím, že to je velmi složitá situace, koneckonců i v rámci Izraele jsou konstruktivní i destruktivní síly. Hlavní ale je, aby Izrael našel partnera, s kterým je možno jednat, který je důvěryhodný. Nesouhlasím s tím, aby Izrael vyměňoval území za mír, to jsem jim tam taky říkal, když jsem Izrael navštívil. Protože uzavřete mír s jedním představitelem, oni ho pak zavraždí, a bude po míru. A nebude ani území, ani mír. To je dobře, že my jsme pro mír, ale i ti ostatní musí být upřímně pro mír, a musí být stabilní, mít vliv, aby ho taky dokázali prosadit. Tak ještě uvidíme, jaký bude tento Mahmúd Abbás [bývalý palestinský premiér a nástupce Jásira Arafata – pozn. red.]. Zdá se, že to myslí upřímně, ale jestli bude mít i tolik vlivu, aby to dokázal prosadit, to nevím. Takže já nikomu radit nebudu nic. To oni musí sami vědět, jestli mohou mír s někým uzavřít, jestli mohou vyklidit Gazu, jestli mohou vyklidit Západní břeh, to všechno musí vědět oni. Ale je to riziko, určitě.

Já jsem byl v Izraeli jednou v devadesátém šestém roce, židovská obec tenkrát pořádala takový zájezd pro lidi, kteří v Izraeli ještě nebyli. Celkem laciný zájezd, zaplatil jsem asi jenom deset tisíc za nějaké ty režijní poplatky, a strávil jsem tam týden. Bydleli jsme v Natánii v hotelu, cestovali jsme po celé zemi. Řeknu vám, Izrael na mě zapůsobil smíšeně. Na jedné straně jsem obdivoval tu obrovskou práci, kterou tam udělali, to zavodňování a péči o krajinu, na druhou stranu jsem byl zklamán špínou, která tam je. Tak samozřejmě, Golanské výšiny na mě udělaly obrovský dojem. Tady jsem si uvědomil, jak jsou strategicky důležité. Jeruzalém jsme navštívili, Jad Vašem jsem viděl, Staré Město, koupali jsme se v Mrtvém moři a skutečně to je moře, kde se nemůžete utopit. Byl to velký zážitek, to musím uznat, ale že bych byl nadšen? Jednak co se týče přírody, pořád je to pro mě taková vyprahlá země. Samozřejmě, nemají tolik vody, aby mohli zavlažit celou zemi, tak

tam, kde můžou, tam je to ohromné, ale pořád je tam ještě obrovské množství pouště. A jak říkám, špína, podél dálnice se válejí odpadky... no tak není to země, kde bych chtěl žít, to teda ne. Jednak je tam horko a já mám radši severské kraje než jižní. Izrael jsme navštívili v říjnu a pořád tam bylo kolem třiceti stupňů, je pravda, že to není tak nesnesitelné, jako je Florida, Florida je pro mě absolutně nesnesitelná, ale nedokážu si ani představit, jaké to tam musí být třeba v červnu.

V Izraeli bydlela jeden čas má teta Růženka, manželka Jindřicha Petrovského, a její syn Mario se ženou. Odstěhovali se tam po invazi do Československa v šedesátém osmém [24](#), to si řekli, že to tady určitě bude zase pro židy zlé, tak se odstěhují. Dcera tety Růženky, má sestřenice Eva, byla vdaná za nějakého doktora, tak ta s nimi nešla. V Izraeli bydleli v Natánii, Mário byl vyučený kuchař, tak se tam dokonce stal šéfkuchařem v nějakém hotelu a nežilo se jim špatně. Kontakt jsme spolu udržovali víceméně formální, jednak co jsem jim vlastně měl psát, nebylo vždycky žádoucí udržovat styky s Izraelem. Měl jsem psát o tom, jak žijí? To nebylo možné, tady byla cenzura, tak jsme psali jen takové nějaké formální věci stylu kde jsme byli na dovolené, opravdu, korespondence byla dosti formální. Když padl v Československu komunistický režim, vrátili se a podařilo se jim restituovat rozsáhlý majetek, který patřil Petrovským. Teta už nežije, zemřela ve velmi vysokém věku, měla přes devadesát let, často jsem ji chodil navštěvovat, když byla tady v Praze v nemocnici. Nežije už ani má sestřenice, no a Mario pendluje se svou rodinou mezi Prahou a Izraelem, protože tam ještě mají byt. Stýkáme se, ale ne nijak často, máme odlišné zájmy, každý žijeme odlišný život.

V současné době se třeba zaměstnávám tím, že přednáším na různých přednáškách. Ne, že bych měl nějaký stabilní úvazek nebo někde své přednášky nutil, ale když prostě někdo chce, tak pro něj tu přednášku udělám. Přednášel jsem takto například pro učitele, kteří se doškolovali, přednáším i na různých školách v Praze i mimo Prahu. Jedinou mou podmínkou je, aby na to lidé, třeba ti žáci, přišli dobrovolně a měli o to zájem. A opravdu se mi nestává, že by se chovali nějak neslušně, nedávali pozor nebo odcházel dříve. Snažím se vždycky třeba propojit povídání o židovské genocidě s nějakými příběhy, které jsou třeba dramatické, tak asi je to zaujme. Prakticky jsem ta nejmladší generace, která ještě může o válce vykládat ze svých vzpomínek. Možná jsou ještě nějací, kteří se narodili za války, třeba v koncentračním táboře nebo v ghettu, ale ti nejsou schopni o tom vyprávět. Kdežto já si pamatuji na minulost, pamatuji si ty zkušenosti, navíc je mohu obohatit jistými historickými znalostmi, srovnávat osobní zážitky s obecnými poznatky, tak myslím, že je to celkem zajímavé. Ovšem, jakmile my odpadneme, tak pak už budou muset zase to vykládat jenom odborníci. Mívám také přednášky tady na Židovském vzdělávacím centru v Praze, jezdím se studenty do Terezína, kde jim o tom povídám... Jednou se mě někdo z nich zeptal, jestli je to pro mě pořád bolestná záležitost přednášet o holocaustu. Tak jsem řekl, že jsem profesionál, že se přece nemůžu dojímat nad svým osudem při každé přednášce, to bych tu přednášku strašně znehodnotil. To nejde mít při přednášce nějaký hysterický záchvat. Určitá profesionalita vám brání v tom, abyste projevoval své city. Můžete to říkat s určitým zanícením, s určitým prožitkem, ale nemůžete podléhat záchvatům, lomit rukama, to nejde.

Jak jsem už řekl, nedávno mi vyšla kniha, kterou považuji za své celoživotní dílo, týká se vztahu Československa a Sovětského svazu.

Máme vnučku, jmenuje se Rivka, Rebeka, a narodila se před deseti lety. Říká mi, že jsem jakýsi dinosaurus, tedy vlastně člověk z minulého, dvacátého století... Ačkoliv žije v Americe, umí perfektně česky, dokonce i píše velice dobře, za což ji obdivuji, myslím, že mnohé české dítě by to

tak nezvládlo. Několikrát do roka jezdí za námi, to se pak vždycky zdrží nějakou dobu, v létě tady bývá na celé prázdniny. Má tu kamarádky, chodíme do divadla, jezdíme na výlety... Teď bude přecházet na jinou školu, tak se těší, že začne nosit školní uniformu.

Rivka je vychovávána v tom, že je židovka. Doma třeba slavívají erev šabat, dřív chodili na jídlo do restaurace, teď už hodně bývají doma. Když k nám jednou přijeli a měla se slavit chanuka, slavili jsme chanuku. Rivka byla zahalená, tak, jak to má být. Rivka říká, že má ráda křesťany, protože mají Vánoce, slavíme i Vánoce. Myslím, že v dceřině domácnosti se židovské zvyky hodně dodržovaly přinejmenším dřív, byli hodně ortodoxní, teď nevím, jak moc ještě. Určitě jí košer, nejí vepřové. Když jsme u nich jednou byli na návštěvě v době, kdy je Pesach, nesměli jsme si žádné pečivo přinést do bytu. Asi dvakrát nebo třikrát jsme je byli navštívit v Americe, teď už tam nechci, východní pobřeží už pro mě není zajímavé, jejich styl života je takový, že jsou pořád zaměstnaní a my tam sedíme a koukáme. Já bych třeba se chtěl podívat na západní pobřeží, do Kalifornie, Grand Kañonu, Yellowstonského parku, jenomže to nepřichází v úvahu. Philadelphii znám, New York znám, Chicago znám, Washington znám, tak už tam pro mě není nic, co bych potřeboval vědět nebo znát. Takže jsem radši, když oni přijedou sem, tady na ně máme čas.

Rivka ví, co bylo za války a velmi se o to zajímá, samozřejmě. Já se snažím být jí v tom nápomocen, například jsem ji zavedl do Vojenského historického muzea na výstavu o Hendrichovi, hodně jí vyprávím... Chce vědět různé podrobnosti, má ještě takové dětské otázky. Taky třeba už ví to, že bude mít tři děti a jedno z nich se bude jmenovat Hanuš, po mém bratrovi. Toman ne, má prý po mě geny, to jí stačí.

Samozřejmě souhlasím s tím, že Česká republika má být součástí organizací jako je Evropská unie, NATO... Je to jediná cesta, která je možná a taky nutná a dobrá. Jestli se Evropská unie udrží, vše bude v pořádku. Problém je, že Evropská unie není takovou zemí, jako je Amerika, která integrovala všechny přistěhovalce a udělala z nich Američany. Evropan pravděpodobně nebude nikdy Evropanem, kdežto bude Francouzem, Němcem, Angličanem, možná, že za několik generací se to změní, každopádně to je cesta, která bude velmi dlouho trvat. Je velmi složitá, plná úskalí a nedorozumění, ale je třeba ji nastoupit. Takže když se hlasovalo o vstupu do Evropské unie, hlasovali jsme pro, pokud se bude hlasovat o evropské ústavě, budu hlasovat i pro ni.

Jako dítě první republiky jsem byl vychováván k tomu být vlastencem. Teď už se jím necítím. Vlastenectví je pro mě přežitek devatenáctého nebo poloviny dvacátého století. Já se cítím být občanem této země, myslím, že občan je člověk, který si má být vědom svých práv a povinností vůči tomuto státu. Jsem rád, že žiji v této zemi, ale vždycky se zlobím, když mi někdo řekne, že je hrdý na to, že je Čech. To si myslím, že by se měl taky stydět za to, že je Čech. Stačí vzpomenout, co Češi všechno způsobili, jakou mají tradici, že to nejsou jenom ti bájní husité, kteří mimochodem taky byli pěkní gauneři, a tak dále a tak dále. Takže já na to, že jsem Čech, hrdý nejsem, ale mám rád tuhle zemi, mám rád tento jazyk, mám rád tuto kulturu, na druhou stranu znám taky úskalí, které se s touto zemí a s tímto lidem pojí. Vlastenectví nepociťuji žádné, pociťuji zodpovědnost. Takže se snažím chovat jako člověk, který nějak přispívá naší dobré pověsti.

• **Glosář:**

1 První československá republika (1918-1938)

byla založena po rozpadu rakousko-uherské monarchie po první světové válce. Spojení českých zemí a Slovenska bylo oficiálně vyhlášeno v Praze roku 1918 a formálně uznáno smlouvou ze St. Germain roku 1919. Podkarpatská Rus byla připojena smlouvou z Trianonu roku 1920.

Ústava z roku 1920 ustanovila poměrně centralizovaný stát a příliš neřešila problém národnostních menšin. To se však promítlo do vnitřního politického života, kterému naopak dominoval neustálý odpor národnostních menšin proti československé vládě.

2 Protižidovské zákony v Protektorátu Čechy a Morava

po německé okupaci Čech a Moravy byla postupně zaváděna protižidovská legislativa. Židé nesměli chodit na veřejná místa, tj. parky, divadla, kina, koupaliště atd. Byli vyloučeni ze všech profesních asociací a nemohli být veřejnosti sloužící osoby.

Nesměli navštěvovat německé a české školy, později jim byly zakázány i soukromé hodiny. Židé nesměli opouštět svá obydlí po 20. hodině. Mohli nakupovat jen mezi 15. - 17. hodinou. Mohli cestovat jen v oddělených částech prostředků veřejné dopravy. Byly jim zkonfiskovány telefony a rádia. Bez povolení se nesměli přestěhovat. Od roku 1941 museli nosit žlutou hvězdu.

3 Hilsneriáda

v roce 1899 byl Žid Leopold Hilsner obviněn z rituální vraždy Anežky Hrůzové. Během prvního soudního řízení média podnítila protižidovské nálady u veřejnosti a soudních institucí. Hilsner byl odsouzen k trestu smrti. Jeho obhájce stejně jako T. G. Masaryk se snažili demytologizovat pověry o rituální vraždě. V roce 1901 mu císař František Josef I. prominul trest smrti a Hilsner byl odsouzen na doživotí. V roce 1918 mu císař Karel I. udělil milost.

4 Mnichovská dohoda: podepsána Německem, Itálií, Velkou Británií a Francií roku 1938.

Umožňovala Německu okupovat Sudety (pohraniční oblast osídlenou německou menšinou).

Představitelé Československa se jednání nezúčastnili. Maďarsku a Polsku byla také přislíbena část území Československa: Maďarsko okupovalo jižní a východní Slovensko a část Podkarpatské Rusy, Polsko okupovalo Těšín a část Slezska. Československo tak ztratilo rozsáhlá ekonomická a strategicky důležitá teritoria v pohraničních oblastech (asi třetinu z celého území).

5 Španělská občanská válka (1936-39)

občanská válka ve Španělsku probíhala v období od července 1936 do května 1939 a to mezi rebely (Nacionales, tj. nacionalisté) na straně jedné a španělskou republikánskou vládou na straně druhé. Levicová vláda byla nakonec poražena nacionalisty pod vedením generála Franca, který byl podporován nacistickým Německem a fašistickou Itálií. Během války bylo zabito mezi 500 000 až 1 milionem lidí.

6 Masaryk, Tomáš Garrigue (1850-1937)

československý politický vůdce, filosof a přední zakladatel První republiky. T.G.M. založil v roce 1900 Českou lidovou stranu, která usilovala o českou nezávislost v rámci rakousko-uherské

monarchie, o ochranu menšin a jednotu Čechů a Slováků. Po rozpadu rakousko-uherské monarchie v roce 1918 se Masaryk stal prvním československým prezidentem. Znovu zvolen byl v roce 1920, 1927 a 1934. Mezi první rozhodnutí jeho vlády patřila rozsáhlá pozemková reforma. Masaryk rezignoval na prezidentský úřad v roce 1935 a jeho nástupcem se stal Edvard Beneš.

7 Sudety

Severozápadní pohraniční oblast, která byla velmi industrializovaná, se stala součástí nově vzniklého československého státu v roce 1918. Spolu s územím byla k Československu připojena německy mluvící menšina tří milionů obyvatel, která se stala zdrojem trvalého napětí mezi Německem, Rakouskem a Československem a uvnitř Československa. V roce 1935 vznikla Sudetoněmecká strana za finanční podpory německé vlády. Na základě Mnichovské dohody v roce 1938 okupovala německá vojska Sudety. V roce 1945 získalo Československo území zpět a na základě Postupimské dohody mohlo provést odsun německé a maďarské menšiny ze země.

8 Vyloučení Židů z protektorátních škol

ministerstvo školství v Protektorátu Čechy a Morava vydalo v roce 1940 dekret, který zakazoval židovským dětem od školního roku 1940/41 nastoupit do českých veřejných či soukromých škol a ti, kteří již chodili do školy, byli z ní vyloučeni. Po roce 1942 bylo židovským dětem zakázáno navštěvovat i židovské školy a kurzy organizované židovskou komunitou.

9 Terezínská iniciativa

v roce 1991 se setkali bývalí vězni různých koncentračních táborů a rozhodli se založit Terezínskou iniciativu (TI), jejímž cílem je připomenutí si osudu protektorátních Židů, připomenutí si mrtvých a zdokumentování historie terezínského ghetta. Terezínská iniciativa se tedy věnuje informačním, dokumentárním, vzdělávacím a redakčním aktivitám. Finančně podporuje návštěvy českých škol v muzeu terezínského ghetta.

10 Žlutá hvězda - židovská hvězda v protektorátu

1. září 1941 byl vydán výnos, podle kterého všichni Židé starší 6 let nesmí vyjít na veřejnost bez židovské hvězdy. Tato židovská hvězda byla žlutá, ohraničená černou linií. Židé ji museli nosit připevněnou na viditelném místě na levé straně oblečení. Tento výnos začal platit od 19. září 1941. Byl to další krok ve vydělování Židů ze společnosti. Autorem této myšlenky byl Reinhard Heydrich.

11 Terezín

malé pevnostní město, které bylo v době existence Protektorátu Čechy a Morava přeměněno v ghetto, řízené SS (Schutzstaffel, Ochraný oddíl). Židé byli z Terezína transportováni do různých vyhlazovacích táborů. Čeští četníci byli využíváni k hlídání ghetta. Židé však s jejich pomocí mohli udržovat kontakty s okolním světem. Navzdory zákazu vzdělávání se v ghettu konala pravidelná výuka. V roce 1943 se rozšířily zprávy o tom, co se děje v nacistických koncentračních táborech, a proto se Němci rozhodli Terezín přetvořit na vzorové židovské osídlení s fiktivními obchody, školou, bankou atd. Do Terezína pozvali na kontrolu komisi Mezinárodního červeného kříže.

12 Heydrichiáda

období tvrdých represí proti českému odbojovému hnutí a českému národu po příchodu Reinharda Heydricha jako nového říšského protektora v Protektorátu Čechy a Morava v září 1941. Heydrich zavedl stanné právo a nechal popravit členy místního odboje. Heydrichiáda dosáhla svého vrcholu po zavraždění Heydricha v květnu 1942. Po jeho smrti bylo vyhlášeno stanné právo až do července 1942, v rámci kterého byli Češi popravováni nebo deportováni do koncentračních táborů. A města Lidice a Ležáky byly zlikvidovány.

13 Stanné právo v protektorátu

Nacisté zareagovali na atentát na Heydricha terorem. 27. května 1942 bylo vyhlášeno stanné právo na celém teritoriu Protektorátu Čechy a Morava. Každý, kdo poskytl pomoc pachatelům nebo schvaloval atentát či nebyl přihlášen k trvalému pobytu, byl policií zastřelen. Okamžitě po atentátu byly uzavřeny veškeré výjezdy z Prahy, následovala vlna zatýkání a poprav. Jako varování byly každý den zveřejňovány seznamy popravených lidí v novinách a na rozích ulic.

14 Lodž, ghetto

Lodžské ghetto bylo založeno v únoru 1940 v bývalé židovské čtvrti. Do oblasti o velikosti 4 km² bylo shromážděno 164 000 Židů. Během roku 1941 a 1942 bylo do Lodže deportováno dalších 38 500 Židů. Židovská správa v čele s Mordechaiem Rumkowským se snažila učinit ghetto co možná nejproduktivnější a zaměstnat co možná nejvíc obyvatel. Přesto v důsledku epidemií, nedostatku jídla a nevyhovujících hygienických podmínek zemřelo přibližně 43 500 Židů (21 % všech obyvatel ghetto) na podvýživu, podchlazení a nemoci. Ostatní byli transportováni do vyhlazovacích táborů a pouze malý počet z nich přežil.

15 Hirsch, Fredy (1916–1944)

vůdčí postava výchovy a vzdělání židovských dětí nejprve v Terezíně a pak v Osvětimi, kde zahynul.

16 Únor 1948

komunistické převzetí moci v Československu, které se pak stalo jedním ze sovětských satelitů ve východní Evropě. Státní aparát byl centralizovaný pod vedením Komunistické strany Československa (KSČ). Soukromé vlastnictví v hospodářství bylo zakázáno a vše bylo podřízeno centrálnímu plánování. Politická opozice a disent byli pronásledováni.

17 Slánského proces

V letech 1948–49 československá vláda spolu se Sovětským svazem podporovala myšlenku založení státu Izrael. Později se však Stalinův zájem obrátil na arabské státy a komunisté museli vyvrátit podezření, že podporovali Izrael dodávkami zbraní. Sovětské vedení oznámilo, že dodávky zbraní do Izraele byly akcí sionistů v Československu. Každý Žid v Československu byl automaticky považován za sionistu. Roku 1952 na základě vykonstruovaného procesu bylo 14 obžalovaných (z toho 11 byli Židé) spolu s Rudolfem Slánským, prvním tajemníkem komunistické strany, bylo

uznáno vinnými. Poprava se konala 3. prosince 1952. Později komunistická strana připustila chyby při procesu a odsouzení byli rehabilitováni společensky i legálně v roce 1963.

18 Gottwald, Klement (1896 - 1953)

původní profesí byl truhlář. V roce 1921 se stal jedním ze zakladatelů KSČ (Komunistická strana Československa). Od tohoto roku do roku 1926 byl funkcionářem KSČ na Slovensku. V letech 1926-29 stál v popředí snah o překonání vnitřní krize ve straně a prosazení bolševizace strany. V roce 1938 z rozhodnutí strany odešel do Moskvy, kde pracoval pro KSČ až do osvobození ČSR. Po válce 4. dubna 1945 byl jmenován místopředsedou vlády. Po vítězství KSČ ve volbách v roce 1946 se stal předsedou československé vlády a po abdikaci E. Beneše z úřadu prezidenta v roce 1948 se stal prezidentem.

19 Trockij, Lev Davidovič (nar. Bronstein) (1879-1940)

ruský revolucionář, jeden z vůdců Říjnové revoluce z roku 1917, význačná postava komunistického hnutí a teoretik Marxismu - rozvinul myšlenku "permanentní revoluce". Využíval represivní prostředky k dosažení disciplíny na frontě, ale i v zázemí. Mezi ním a Stalinem probíhal boj o vedení, který však skončil jeho porážkou. Byl vyloučen z komunistické strany, odešel do exilu do Kazachstánu a později do zahraničí. Žil nějaký čas v Turecku, Norsku a pak v Mexiku, kde byl na konec zavražděn sovětským agentem na příkaz Stalina.

20 Tito, Josip Brož (1892-1980)

prezident Socialistické federativní republiky Jugoslávie od roku 1953 až do své smrti. Roku 1937 se ujal vedení Komunistické strany Jugoslávie a od roku 1941 vedl partizánské hnutí. Se svými partizánskými bojovníky osvobodil většinu Jugoslávie a roku 1945 se stal předsedou nové vlády. Znázornil průmysl, provedl kolektivizaci zemědělství a potlačoval své politické protivníky. I když Jugoslávie měla úzké kontakty se SSSR, J. B. Tito často sledoval vlastní nezávislou politiku. Přijal západní půjčku na stabilizaci národní ekonomiky. Díky němu se Jugoslávie stala nejliberálnějším komunistickým státem v Evropě. Po Titově smrti roku 1980 se začalo projevoval etnické napětí, které se v 90. letech 20. století promítlo do rozpadu federace doprovázeného krutými boji.

21 Chruščov, Nikita (1894-1971)

sovětský komunistický vůdce. Po Stalinově smrti v roce 1953 se stal prvním tajemníkem ÚV SSSR. V roce 1956, během 20. sjezdu strany Chruščev odsoudil Stalina a jeho metody. V říjnu 1964 byl zbaven všech funkcí a v roce 1966 byl vyloučen z ÚV komunistické strany.

22 Beneš, Edvard (1884-1948)

československý politik a prezident v letech 1935-38 a 1946-48. Byl stoupencem T. G. Masaryka, prvního československého prezidenta, myšlenky čechoslovakismu a Masarykovou pravou rukou. Po první světové válce zastupoval Československo na Pařížské mírové konferenci. Edvard Beneš působil ve funkci ministra zahraničních věcí (1918-1935) a ministerského předsedy (1921-1922) nového československého státu a stal se i prezidentem po odstoupení T.G.Masaryka z prezidentského úřadu v roce 1935.

23 Samizdatová literatura v Československu

Samizdatová literatura znamená tajné vydávání a šíření vládou zakázané literatury v bývalém sovětském bloku. Obvykle tato literatura byla psána na stroji na tenký papír. Nejdříve byla šířena v rámci skupiny důvěryhodných přátel z ruky do ruky, kteří pak udělali další kopie a tajně je dále distribuovali. Materiál, který byl takto šířen, zahrnoval beletrii, poezii, paměti, historické práce, politické smlouvy, petice, náboženské traktáty a časopisy. Tresty za tuto činnost se lišily podle politického klimatu, od pronásledování po zatčení a uvěznění. V Československu zažila samizdatová literatura rozkvět po roce 1948, a pak znova po roce 1968 v souvislosti se vznikem řady edic pod vedením různých spisovatelů, literárních kritiků a publicistů: Petlice (editor L. Vaculík), Expedice (editor J. Lopatka), Česká expedice, Popelnice a Pražská imaginace.

24 Sovětská invaze do Československa roku 1968

V noci z 20. na 21. srpna 1968 sovětská vojska spolu s vojsky Varšavské smlouvy podnikly invazi do Československa. Následně byl podepsán Moskevský protokol, který ukončil demokratizační proces a byl zahájen normalizační proces.

25 Svoboda, Ludvík (1895-1979)

během 2. světové války generál Ludvík Svoboda (1895-1979) velel československým vojskům spadajícím pod sovětské vojenské vedení a podílel se na osvobozování východního Slovenska. Po válce se Svoboda stal ministrem obrany (1945-1950) a pak prezidentem Československa (1968-1975).

26 Dubček, Alexander (1921-1992)

slovenský a československý politik a státník, hlavní postava reformního hnutí v ČSSR. V roce 1963 se stal generálním tajemníkem ÚV KSS. V roce 1968 získal funkci generálního tajemníka ÚVKŠČ a otevřel tak cestu pro reformní skupiny v komunistické straně a společnosti. S jeho jménem jsou úzce spojeny události označované jako Pražské jaro. Po okupaci republiky vojsky SSSR a Varšavské smlouvy 21. srpna 1968 byl zatčen a odvezen do SSSR. Na žádost československých představitelů a pod tlakem československého a světového veřejného mínění byl pozván k jednáním mezi sovětskými a československými představiteli v Moskvě. Po dlouhém váhání také on podepsal tzv. Moskevský protokol, který stanovil podmínky a metody vyřešení situace, které však v podstatě znamenaly začátek konce Pražského jara.

27 Smrkovský, Josef (1911-1974)

člen komunistické strany od roku 1933. Během německé okupace působil v komunistickém odboji. V roce 1945 se stal místopředsedou České národní rady a byl vůdčí politickou postavou květnového povstání. 1949-51 byl náměstkem ministra zemědělství a generálním ředitelem Státních statků, 1946-51 poslancem Národního shromáždění. V letech 1951-55 byl vězněn, ale 1963 byl rehabilitován a stal se jedním z hlavních reformistů ve 2. polovině 60. let 20. století. Postavil se proti okupaci z 21. srpna 1968 a podobně jako ostatní reformní politici byl i on odvezen do SSSR. Ve dnech 23.-26. srpna 1968 se účastnil jednání v Moskvě a spolupodepsal tzv. Moskevský

protokol. Po svém návratu ze SSSR byl postupně zbaven všech svých funkcí a v roce 1970 vyloučen ze strany.

28 Charta 77

manifest vydaný v lednu 1977 pod názvem Charta 77, který požadoval po československé vládě naplňování jejích zákonů v oblasti lidských, politických, občanských a kulturních práv v Československu. Tento dokument se poprvé objevil v západoněmeckých novinách a byl podepsaný 200 Čechoslováky reprezentující různá zaměstnání, politickorientaci a náboženství. Do poloviny 80. let byla podepsána přibližně 1 200 lidmi. Vládní postihy proti těmto lidem zahrnovaly propuštění ze zaměstnání, znemožnění jejich dětem studovat, nucený exil, ztráta občanství, zatčení.

29 Rádio Svobodná Evropa

stanice byla založena v roce 1949 z podnětu americké vlády se sídlem v západním Německu. Rádio vysílalo necenzurované zprávy, vytvářené emigranty z východní a střední Evropy. Vysílalo se z Mnichova do zemí Sovětského bloku. Rádiová stanice byla umístěna za železnou oponou, její pracovníci byli pronásledováni a někteří lidé byli zabiti KGB. Rádio Svobodná Evropa hrálo určitou roli při podpoře disidentů a vnitřního odporu v komunistických zemích východní a střední Evropy a tak přispělo k pádu totalitních režimů Sovětského bloku. Sídlo rádia je od roku 1994 v Praze.

30 Sametová revoluce

známá též pod pojmem "listopadové události" označující období mezi 17. listopadem a 29. prosincem 1989, které vyvrcholily v pád komunistického režimu. V listopadu vznikla hnutí Občanské fórum a Veřejnost proti násilí. 10. prosince byla vytvořena vláda Národního usmíření, která zahájila demokratické reformy. 29. prosince byl zvolen prezidentem Václav Havel. V červnu 1990 se konaly první demokratické volby od roku 1948.

31 Události roku 1989 v Polsku

v roce 1989 komunistický režim v Polsku zkolaboval a byl zahájen proces formování vícestranického, pluralistického, demokratického politického systému. Komunistická politika a prohlubování ekonomické krize od počátku 80. let 20. století zapříčinila nárůst sociální nespokojenosti a radikalizace nálad mezi členy Solidarity (Solidarita: odborová organizace, která se později přeměnila v politickou stranu a sehrála klíčovou roli při svržení komunismu). Posilování opozice a zvyšování tlaku na komunistické vedení přimělo představitele státu k zahájení postupného uvolňování politického systému. Série stávek a demonstrací v dubnu – květnu a následně srpnu 1988 měly za následek řadu setkání s opozicí – zástupci Solidarity (Lech Walesa) a další představitelé opozice (Bronislaw Geremek, Jacek Kuron, Tadeusz Mazowiecki). 4. června se konaly parlamentní volby a komunistická strana (Polská sjednocená dělnická strana, PZPR) v nich utrpěla porážku.

32 Mácha, Karel Hynek (1810–1836)

představitel romantismu, jehož poezie, próza a drama se zabývaly otázkami lidské existence. Mácha zemřel poměrně mladý roku 1836 na choleru a vyčerpání organismu. K jeho nejznámějším

dílům patří: Máj a Křivoklát.

33 Občanské fórum

opoziční uskupení založené v roce 1989, kterého se účastnily různé opoziční a lidskoprávní organizace. V březnu 1991 se se Občanské fórum rozštěpilo na Občanské hnutí a Občanskou demokratickou stranu.

34 Jakeš, Miloš (nar

1922): český komunistický politik, v 70. letech 20. století jeden z vedoucích představitelů tzv. normalizace v Československu. V roce 1977 se stal členem ÚV KSČ, od roku 1981 byl členem prezidia a v letech 1987-89 generálním tajemníkem KSČ. V 2. polovině 80. let 20. století se pod tlakem veřejnosti pokusil o zavedení určitých reforem, ale bez úspěchu. Po listopadových událostech skončil monopol KSČ v Československu, a Jakeš sám byl donucen opustit vedení strany, na prosincovém sjezdu byl vyloučen ze strany a sám se vzdal poslaneckého mandátu.

35 Havel, Václav (1936-2011)

český dramatik a politik. Aktivně se podílel na politickém a společenském uvolňování během Pražského jara. Po Sovětské intervenci v roce 1968 se stal mluvčím Charty 77. Z politických důvodů byl zatčen v letech 1977 a 1979. V roce 1989 byl zvolen československým a po odtržení Slovenska i českým prezidentem. Ve své funkci setrval do roku 2003.